

FUZULİ'NİN BİR GAZELİNİN ŞERHİ VE YAPISAL YÖNDEN İNCELENMESİ

Yrd. Doç. Dr. Cem DİLÇİN

GİRİŞ

Divan şiirinde söz ve anlam, birbirine sıkı sıkıya bağlı ve birbirinden ayrı düşünülemez iki önemli öğedir. Sesin de, sözün anlamını vurgulayan bir öğe olarak şiirde önemli bir yeri vardır. Fuzulî, divan şairleri arasında bu üç öğenin şiirin yaratılmasındaki sırrını en iyi kavramış, ses, söz ve anlam dengesini şiirlerinde büyük bir ustalıklarla gerçekleştirmiş birkaç şairden biridir. Fuzulî, *Farsça Divan*'ının önsözünde söz ve anlamın şiirdeki önemini şöyle belirtiyor:

نیست مستغنی بسان جان و تن
از سخن معنی و از معنی سخن¹

“Söz ve anlam, can ile ten gibidir; söz anlamdan, anlam sözden ayrı olamaz.”

Fuzulî'ye göre, “söz, anlam hazinesinin incilerini tane tane sıraya dizen bir iptir. Anlamı düzene koyan sözdür, hiç bir anlam söz olmadan biçimlenip varlık kazanamaz.”

S. Mallarmé, “şiir fikirle değil, sözcüklerle yazılır” diyerek, Fuzulî gibi, sözün anlamdan önce geldiğini belirtmiştir. P. Valéry de “şiir dilinde amaç, geçici de olsa, anlamla ses arasında eşitlik, uygunluk yaratmaktır” der. Yine Valéry'nin “şiir, sesle anlam arasında uzun bir kararsızlıktır” sözünü R. Jakobson da, “şiirin en doğru tanımı” olarak kabul eder.²

Fuzulî'nin incelediğimiz gazeli, şiirdeki ses, söz ve anlam öğelerinin birbiriyle nasıl bir denge içerisinde uyduğunu gösteren en güzel örneklerdendir. Bu gazel, hem klasik hem de çağdaş yöntemle incelenerek,

¹ Mazıoğlu, Prof. Dr. Hasibe: Fuzulî, *Farsça Divan*, Ankara 1962, s. 1.

² Bayrav, Süheyla: “*Dilbilimsel Edebiyat Eleştirisi*”, Dilbilim I, 1976, İ. Ü. Yabancı Diller Yüksek Okulu Fransızca Bölümü Dergisi, İstanbul 1977, s. 67-68.

ünlü Fransız şairlerinin yukarıdaki düşünceleri doğrultusunda şiirin ses, söz ve anlam değerleri belirtilmeye çalışılmıştır.

1. Metnin Arap Harfleriyle Yazılışı

Aşağıda eski yazıyla verilen metin, bir iki yerin dışında, *Eski Türk Edebiyatında Nazım*³ adlı antolojideki metne dayanmaktadır. Esas olarak alınan çevriyazılı metne tümüyle uyması için, bu metinde geçen چکمش ve بیلم، غریب و راه ملک وصل، طعن، یوق، چوق، کچمش ve بیلمن، غریب ملک وصل و راه، طعن، یوخ، چوخ sözleri sırasıyla biçimlerinde değiştirilmiştir. Yazım ve metin açısından yapılan bu küçük değişiklikler, Fuzulî'nin *Türkçe Divanı*'nda⁴ bu gazelin nüsha farkları arasında da yer almaktadır. Bu konuda çevriyazılı metnin başında daha geniş bir açıklama yapılmıştır.

Gazelin eski yazı aslını vermekten amaç, çevriyazılı metnine uygun bir yazılışını göstermek olduğu gibi, daha önemlisi, bu şiirde geçen ve Arap harflerinin yazımıyla doğrudan ilgili olan ses, söz ve anlam sanatlarının gereğince anlaşılabilmesini sağlamada yardımcı olmaktır.

غزل

دوست بی پروا فلک بی رحم دوران بی سکون
 درد چوخ همدرد یوخ دشمن قوی طالع زبون
 سایه امید زائل آفتاب شوق کرم
 رتبه ادبار عالی پایه تدبیر دون
 عقل دون همت صدای طعن یریردن بلند
 بخت کم شفقت بلای عشق کون کوندن فزون
 من غریب ملک وصل و راه پرتشویش و مکر
 من حریف ساده لوح و دهر پرنقش و فسون

3 İz, Prof. Fahir: *Eski Türk Edebiyatında Nazım I*, İstanbul 1966, s. 263.

4 Fuzulî: *Türkçe Divan* (Metni baskıya hazırlayanlar: Prof. Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Dr. Sedit Yüksel, Dr. Müjgân Cumbur), Ankara 1958, s. 356 (Kısaltması: TD).

هر سهی قد جلوهسی بر سیل طوفان بلا
 هر هلال ابرو قاشی بر سر خط مشق جنون
 یلده برک لاله تک تمکین دانش بی ثبات
 سوده عکس سرو تک تأثیر دولت وار کون
 سرحد مطلوب پر محنت طریق امتحان
 منزل مقصود پر آسیب راه آزمون
 شاهد مقصد نوای چنک تک پرده نشین
 ساغر عشرت حباب صاف صهبا تک نکون
 تفرقه حاصل طریق ملک جمعیت مخوف
 آه بیلمن نیلیم یوخ بر موافق رهنمون
 چهره زردن فضولینک دوتوبدر اشک آل
 کور آکا نه رنگ لر کچمش سپهر نیلکون

2. Metnin Çevriyazısı

Gazelin metni kurulurken, daha önce yayımlanmış bilimsel nitelikteki Fuzulî *Divan*larından⁵ yararlanılmıştır. Ancak aşağıda kısaca ve daha ileriki bölümlerde gerekçeleriyle geniş olarak açıklandığı gibi, *Divan*ın yazmalarındaki nüsha farkları ve gazelin ses, söz ve anlam açısından simetrik yapısı dikkate alınarak metin kurulurken birkaç yerde küçük değişiklikler yapılmıştır. Ashında bu üç *Divanda* da, metnin kuruluşu ve değerlendirilmesi açısından birbirini tutmayan pek çok yer vardır.

Bu gazel, Fuzulî'nin sanat açısından çok başarılı şiirlerinden birisidir. Gazelin baştan 8 beytinin dizeleri arasında bulunan söyleniş düzeni, cümle öğelerinin dizeler içerisindeki konumu ve bunların anlamla uyuması açısından, gazelde sağlam bir simetri ve paralellik görülmektedir. Kurulan metinde yapılan değişiklikler ya da kabul edilen biçimler, gazelin dizeleri arasındaki bu simetri ve paralellige dayanmaktadır.

⁵ Tarlan, Prof. Dr. Ali Nihad: *Fuzulî Divanı*, İstanbul 1950, s. 128 (Kısaltması: Tarlan) ve *Fuzulî Divanı Şerhi*, Ankara 1985, c. III, s. 20-24 (Kısaltması: Şerh.); TD, s. 356; Gölpınarlı, Abdülbaki: *Fuzulî Divanı*, İstanbul 1961, s. 119 (Kısaltması: Gölpınarlı).

Başka bir deyişle, Fuzulî'nin bilinçli olarak gerçekleştirdiği, gazelin yapısındaki bu durum, benim kanıma göre bu değişiklikleri yapmayı zorlamaktadır.

Fuzulî bu gazelinde, aruzun *med* kuralını bir ses sanatı olarak olağanüstü bir başarıyla kullanmıştır. Dizelerdeki *med*ler, beyit içerisinde, bir ikisi dışında belli yerlerde simetrik olarak bulunmaktadır. Gazelin metni kurulurken, yukarıda kısaca açıklanan gerekçelere göre üzerinde durulan noktalar şunlardır:

1. 1. beyit: Beyitte her dizede ikişer ikişer, “dost, bî-rahm” ve “derd, hem-derd” sözcüklerinde olmak üzere 4 med vardır. Beyit içerisinde de bunlar aşağı yukarı birbirine paralel düşecek konumdadır. Buna göre, Tarlan'da olduğu gibi “bî-rahm”dan sonra “ü” bağlacı getirildiğinde med ortadan kalkmakta ve dizelerde medler arası paralellik kaybolmaktadır. Bu nedenle Tarlan'daki “bî-rahm ü” biçimi değil, TD ve Gölpınarlı'daki “ü”süz biçim alınmıştır.

2. 2. beyit: Beyitteki “âfitâb” sözcüğü, TD ve Gölpınarlı'da “âf-tâb” biçimindedir. Ancak, sözcüğün bu biçimi, medlerin simetrisini bozduğu için Tarlan'daki okunuş yeğlenmiştir.

3. 3. beyit: Bu beyitteki, her üç *Divanda* da “şadâ-yı ta'ne” biçiminde geçen tamlamadaki “ta'ne” sözcüğü beytin simetrik düzeyine göre “ta'n طمن” olmalıdır. Çünkü, beytin belli hecelerinde bulunan, ‘aql/ baht ve ta'n/ ışık sözcüklerinde yapılan medler ancak bu şekilde paralel bir duruma gelmektedir. Ayrıca, nüsha farkları da bu görüşümü destekleyici yöndedir. TD'de gösterilen nüsha farkları⁶ arasında, bir yazmada⁷ “ta'ne” sözü “ta'n” olarak geçmektedir. TD'de karşılaştırılan yazmalar arasında bulunmayan, Türk Dil Kurumu Kitaphânındaki iki yazma *Fuzulî Divanı*'nda⁸ da bu sözcük “ta'ne” değil “ta'n”dır.

Fuzulî'nin şiirlerinde “ta'ne” sözcüğüyle hemen hemen aynı sıklıkta “ta'n” biçimi de kullanılmıştır. Ünlü gazelinden “ta'n”ın kullanımına bir örnek:

Degüldüm men saña mâ'il sen itdün 'aqlumı zâ'il
Maña ta'n eyleyen gâfil seni görgeç utanmaz mı⁹

6 TD, s. 356, dipnot 3.

7 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY. No. 2850.

8 Bkz. Türk Dil Kurumu Kitaphâğı, Yazma A/229 ve Yazma A/539.

9 TD, s. 388.

4. 4. beyit: Beyitteki, TD'de "ğarîb ü râh-ı mülk-i vaşl"¹⁰, Tarlan'da "ğarîb ü râh-ı mülk ü vaşl"¹¹ biçiminde geçen tamlamalar da beytin simetrik yapısına uymamaktadır. Ayrıca tamlamaların böyle kurulması, beytin anlaşılmasını da güçleştirmektedir. Yukarıda belirtilen ölçütlere göre bu tamlamalar Gölpinarlı'nın tespit ettiği gibi "ğarîb-i mülk-i vasl u râh" biçiminde olmalıdır. Bu durumda hem beytin ses ve söz yapısındaki simetrik durum ortaya çıkmakta hem de anlam açıklık kazanmaktadır.

5. Yine 4. beyitte geçen, TD'deki ve Tarlan'daki "nağş-i füsûn" tamlaması da, aynı düşünceler açısından "nağş u füsûn" olmalıdır. Gölpinarlı'daki "mekr ü füsûn" biçimi, beytin simetrik yapısına uyuyorsa da, "mekr" sözcüğünün gereksiz yere iki kez tekrarlanması, ayrıca "nağş" sözcüğünün anlam açısından beyte daha uygun düşmesi nedenleriyle "mekr ü" biçimi nüsha farkı olarak belirtilmelidir.

6. 7. beyit: Beyitteki, Tarlan'da "ser-ğad-i mañlûba" ve "menzil-i mağşûda" biçiminde olan tamlamalar da, yukarıdaki düşünceler doğrultusunda TD'de ve Gölpinarlı'da olduğu gibi "ser-ğad-i mañlûb" ve "menzil-i mağşûd" biçiminde olmalıdır. Metin bu biçimde kurulunca, bu tamlamaların son hecesi medli okunmakta; böylece hem Fuzulî'nin yapmak istediği ses sanatı ortaya çıkmakta hem de beytin anlamı açıklık kazanmaktadır. Ayrıca, daha ileriki bölümlerde açıklanacağı üzere Fuzulî bu gazelinde belli bir amaca yönelik olarak sözcükleri olabildiğince yalın biçimleriyle kullanma çabası içerisinde olduğundan, bu tamlamalardaki -e yönelme durumu ekleri, hem bu açıdan, hem de anlam açısından beyte uygun düşmemektedir.

Gazel

1. Dost bî-pervâ felek bî-rağm devrân bî-sükûn
Derd çoğ hem-derd yoğ düşmen kavî tâlî' zebûn
2. Sâye-i ümmîd zâ'il âfitâb-ı şevk germ
Rütbe-i idbâr 'âlî pây-e-i tedbir dîn
3. 'Akl dîn-himmet şadâ-yı ta'n yir yirden bülend
Bağt kem-şefkat belâ-yı 'ışk gün gündend füzûn
4. Men ğarîb-i mülk-i vaşl u râh pür-teşvîş ü mekr
Men ħarîf-i sâde-levh ü dehr pür-nağş u füsûn

¹⁰ TD, s. 555.

¹¹ Tarlan, daha sonra bu sözü, *Fuzulî Divanı Şerhi* adlı eserinde "ğarîb ü râh-ı mülk-i vasl" olarak değiştirmiştir. Bkz. c. III, s. 21.

5. Her sehî-kad cilvesi bir seyl-i tûfân-ı belâ
Her hilâl-ebürü kaşı bir ser-hat-ı meşk-i cünûn
6. Yilde berg-i lâle tek temkin-i dâniş bi-şebât
Suda 'aks-i serv tek te'sîr-i devlet vâj-gün
7. Ser-had-i ma'lûb pür-mihnet tarîk-i imtihân
Menzil-i ma'şûd pür-âsîb râh-ı âzmün
8. Şâhid-i ma'şad nevâ-yı çeng tek perde-nişin
Sâgar-ı 'işret habâb-ı şâf-ı şahbâ tek nigün
9. Tefrika hâşıl tarîk-i mülk-i cem'iyet ma'ûf
Âh bilmen neyleyem yoğ bir muvâfîk reh-nümün
10. Çihre-i zerdin Fuzulî'nün dutupdur eşk-i al
Gör aña ne renkler geçmiş sipihr-i nil-gün

3. Metnin Dizini ve Sözlüğü

Osmanlıca sözcük ve tamlamalar açısından Fuzulî'nin öteki gazelerine göre dili daha ağır olan bu gazelin, çeşitli yönlerden yapılan açıklama ve incelemelerinde geçen bir sözcüğün anlamının kolayca aranıp bulunabilmesi için metnin dizini ve sözlüğü burada verilmiştir. Sözlükte, metinle doğrudan ilgili ve türlü söz ve anlam sanatlarının açıklanmasında gerekli olan anlamlar yer almıştır. Sözcüklerin metinle ilgili olmayan anlamları sözlükte yer almamıştır. Terim olan sözcüklerin metinle ilgili anlamları da ayrıca verilmiştir. Gazelin sözdizimi incelemesinde gereken, sözcüklerin hangi dilden, hangi söz bölümünden olduğu ve tamlamaların türü gibi özellikler de kısaltmalarla gösterilmiştir. Anlamların sonunda, sözcüklerin gazelin hangi beytinin hangi dizesinde geçtiği (1a), (1b), (2a) (2b), biçiminde belirtilmiştir.

âfitâb *Far. a.* Güneş (2a).

â.-ı şevk *a. tam.* Şevk âfitâbı, istek güneşi (2a).

âh *Far. ünl.* Acı, güçsüzlük ve çaresizlikle çıkarılan ses (9b).

'aql *Ar. a.* Akıl; düşünme, anlama ve kavrama gücü (3a).

'aks *Ar. a.* 1. Işık dalgalarının yansıtıcı bir yüzeye çarparak geri dönmesi, yansıma; 2. Bir cismin parlak bir yüzeyde görünmesi ve görünen hayali; 3. Ters çevirme (6b).

a.-i serv *a. tam.* servin aksi, servinin görüntüsü (6b).

al *T. a.* Kırmızı (10a).

- ʿālî *Ar. s.* Yüce, yüksek (2b).
 aña *T. zm.* Ona (10b).
 âsîb *Far. a.* Zarar, ziyan, felaket (7b).
 âzmûn *Far. a.* Deneme, sınama, tecrübe (7b).
 baht *Far. a.* Talih (3b).
 belâ *Ar. a.* Felaket, âfet, musibet (3b, 5a).
 b.-yî ʿışk *a. tam.* Aşk belası (3b).
 berg *Far. a.* Yaprak (6a).
 b.-i lâle *a. tam.* Lale bergi, lale yaprağı (6a).
 bî- *Far. e.* Olumsuzluk belirten önek (1a, 6a).
 bilmemek *T. f.* Yapacağı şey konusunda tereddüt içerisinde olmak (9b).
 b.men Bilmem, bilmiyorum (9b).
 bî-pervâ *s. I.* Pervasız, korkusuz; *2.* İlgisiz, alakasız (1a).
 bir *T. a. I.* Değer ve önem bakımından birbiriyle benzer, birbirine eşit (5a, 5b); *2. s.* Belirsizlik anlatan bir sayısı (9b).
 bî-raḥm *s.* Merhametsiz, acımasız (1a).
 bî-şebât *s.* Sebatsız, durmadan hareket eden, kararsız (6a).
 bî-sükûn *s.* Sükûnu olmayan, hareketli (1a).
 büleñd *Far. s.* Yüksek, yüce (3a).
 cemʿiyyet *Ar. a. I.* Derli toplu olma, birlik ve bütünlük içerisinde bulunma; *2. tas.* Zihnin ve hatırının yalnız Tanrı ile meşgul olması (9a).
 cilve *Ar. a. I.* Naz, işve, kırtma; *2.* Görünme, görünüş (5a).
 c.si *I.* Naz ve işve ile salınışı; *2.* Görünüşü (5a).
 cünûn *Ar. a. I.* Delilik, çılgınlık; *2. tas.* Aşkın üstün gelmesiyle âşıkın dış dünya ile ilgisinin kesilmesi (5b).
 çeng *Far. a. I.* Harp'a benzeyen ve dik tutularak çalınan telli bir saz; *2. zf.* Eğri büğrü (8a).
 çihre *Far. a.* Yüz, surat (10a).
 ç.-i zerd *s. tam.* Zerd çihre, sarı, sararmış, solgun yüz (10a).
 çoḥ *T. s.* Çok (1b).
 dāniş *Fa. a.* Bilgi, bilim (6a).
 dehr *Ar. a. I.* Dünya, âlem; *2.* Zaman, devir (4b).

derd *Far. a.* Tasa, kaygı, gam, keder (1b).

devlet *Ar. a.* 1. Büyük rütbe ve mevki; 2. Baht, talih; 3. Mutluluk, saadet (6b).

devrân *Ar. a.* 1. Dönme, dönüş; 2. Dünya; 3. Talih, kader; 4. Zaman, devir (1a).

dost *Far. a.* 1. Sevilen, güvenilen yakın arkadaş; 2. Sevgili, yâr; 3. *tas.* Gerçek sevgili, Tanrı (1a).

dün *Far. s.* 1. Alçak, aşağı; 2. Altta, aşağıda, alçakta (2b, 3a).

dün-himmet *b. s.* Yardımı, etkisi az; isteksiz (3a).

dutmak *T. f.* Kaplamak, sarmak (10a).

d.up dur Tutmuştur (10a).

düşmen *Far. a.* Düşman (1b).

ebrû *Far. a.* Kaş (5b).

eşk *Far. a.* Gözyaşı damlaları, gözyaşı (10b).

e.-i al *s. tam.* Al eşk, kırmızı renkli gözyaşı (10a).

felek *Ar. a.* 1. Gökyüzü; 2. Eski inanışa göre her gezegene özgü gök katı; 3. Dünya, âlem; 4. İnsanın kaderini çizdiğine inanılan güç, talih, baht (1a).

Fuzûlî *Ar. a.* Şairin mahlası (10a).

F.'nüñ Fuzulî'nin (10a).

füsün *Far. a.* Büyü, sihir (4b).

füzün *Far. s.* Çok, artık, fazla, ziyade (3b).

ğarîb *Ar. a.* 1. Yurdundan, ülkesinden uzakta kalan, gurbette olan, yabancı; 2. Batan, batmış (4a).

ğ.-i mülk-i vaşl *z. a. tam.* Vasl mülkünün garibi, kavuşma ülkesinin garibi (4a).

geçmek *T. f.* (yardımcı fiil olarak) Yapmak, etmek (10b).

g.miş Yapmış (10b).

germ *Far. s.* Sıcak, kızgın, yakıcı (2a).

görmek *T. f.* Bakmak, bakıp anlamak, seyretmek (10b).

g. İyice bak, seyret (10b).

-gün *Far. a.* 1. Renk; 2. Tür, çeşit, sıfat; 3. Tarz, usul (6b, 10b).

gün *T. a.* 1. 24 saatlik zaman süresi; 2. Gündüz; 3. Güneş (3b).

g.den Günden (3b).

ḥabāb *Ar. a.* Su üzerinde olan hava kabarcığı (8b).

ḥ.-ı şāf-ı şahbā *z. a. tam.* Sahbanın saf hababı, şarabın saf hava kabarcığı (8b).

ḥad (←ḥadd) *Ar. a.* 1. Sınır; 2. Son, uç; 3. Derece, mertebe (7a).

ḥarīf *Ar. a.* 1. Bir sanat ve meslek sahibi; 2. Meslektaş (4b).

ḥ.-i sāde-levḥ *s. tam.* Sade levhli harif, gönül sayfası (gönlü) temiz kimse (4b).

ḥāşıl *Ar. s.* Husule gelen, peyda olan, meydana gelen, ortaya çıkan (9a).

ḥat (←ḥatt) *Ar. a.* 1. Çizgi; 2. Satır; 3. Yazı, güzel yazı (5b).

hem *Far. e.* Farsça ve Arapça sözcüklerin başına gelerek, Türkçe -daş ekinde olduğu gibi "beraberlik, ortaklaşalık, eşitlik, benzerlik" gibi anlamlar taşıyan sıfatlar yapar (1b).

hem-derd *b. s.* Dertleri aynı olan, aynı derdi çeken, dert ortağı (1b).

her *Far. s.* Tekil sözcüklerin önüne gelerek, aralarında her hangi bir bakımdan ilgi ya da benzerlik bulunan şeylerin teker teker ve bu şeylerin tümünü belirtir (5a, 5b).

hilāl *Ar. a.* Yeni ay, ayça (5b).

hilāl-ebrū *s. tam.* Hilal kaşlı, yeni doğmuş ay gibi ince ve eğri kaşlı (5b).

himmet *Ar. a.* 1. Yardım, lutuf; 2. Çalışma, çaba, emek; gayret; 3. Manevî güç, etki (3a).

ḥışk *Ar. a.* Aşk (3b).

idbār *Ar. a.* Talihin kötüye gitmesi, talihsizlik, bahtsızlık; düşkünlük (2b).

imtiḥān *Ar. a.* 1. Sınama, deneme, sınav; 2. Maddî ve manevî direnme gücünü ortaya koyan zor durum (7a).

ḥişret *Ar. a.* 1. İçki; 2. İçki içme (8b).

ḥad (←ḥadd) *Ar. a.* Boy (5a).

ḥaş *T. a.* Gözlerin üzerinde kemerli birer çizgi oluşturan kısa kıllar (5b).

ḥ.ı Kaşı (5b).

ķavī *Ar. s.* Güçlü, kuvvetli, dayanıklı (1b).

kem *Far. s.* Az, eksik, noksan (3b).

kem-şefķat *b. s.* Az şefķatli, şefķatsiz (3b).

lāle *Far. a.* Lale çiçeđi (6a).

levh *Ar. a.* Yassı, düz ve üzerine yazı yazılan, resim yapılan nesne, yüzey; levha (4b).

maħūf *Ar. s.* 1. Korku veren, korkulu, korkunç; 2. Tehlikeli (9a).

maķşad *Ar. a.* Kastolunan, istenilen şey, niyet, amaç, gaye (8a).

maķşūd *Ar. a.* Kastolunan, istenilen şey, istek, emel (7b).

maṭlūb *Ar. a.* Talep edilen, istenilen, aranılan şey, istek, dilek (7a).

mekr *Ar. a.* 1. Aldatma; 2. Hile, düzen (4a).

men *Far. zm.* Tekil 1. kişi zamiri, ben (4a, 4b).

menzil *Ar. a.* 1. Yollarda konaklanan yer, konak; 2. Mesken, ev; 3. Amaç, erek (7b).

m.-i maķşūd *a. tam.* Maksudun menzili, isteđin konak yeri (7b).

meşķ *Ar. a.* 1. Alışmak, öğrenmek için yapılan çalışma, özellikle yazı ve müzik alıştırması; 2. Yazı örneği (5b).

mihnet *Ar. a.* 1. Zahmet, eziyet; 2. Gam, keder, dert, sıkıntı; 3. Bela, musibet (7a).

muvāfık *Ar. s.* Uygun, yerinde, münasip (9b).

mülk *Ar. a.* Bir devletin egemenliği altındaki topraklarının tümü, ülke, memleket (4a, 9a)

naķş *Ar. a.* 1. Resim; 2. Duvarlara, tavanlara yapılan yağlı ve sulu boya resim, süsleme; 3. İpek ve sırma ile işleme; 4. Hile (4b).

ne *T. zm.* Hangi, nasıl, ne şekilde (10b).

nevā *Far. a.* Ses, sada, âhenk, nağme, makam (8a).

n.-yı çeng *a. tam.* Çengin nevası, çengin nağmesi (8a).

neylemek *T. f.* Ne yapmak (9b).

n.yem Ne yapayım (9b).

nigün *Far. s.* Tersine dönmüş, altüst olmuş, baş aşağı, ters, (8b).

nîl *Far. a.* Çivit, çivit mavisi (10b).

nîl-gün *b. s.* Çivit renginde, koyu mavi, lacivert (10b).

nişîn *Far. s.* Oturmuş, oturan (8a).

nümün *Far. s.* Gösteren (9b).

pâye *Far. a.* Rütbe, derece, aşama (2b).

p.-i tedbîr *a. tam.* Tedbirin pâyesi, derecesi (2b).

perde *Far. a. 1.* Örtü; **2.** Engel; **3.** Bir müzik parçasını meydana getiren seslerin her biri; **4.** Makam; **5.** Namus (8a).

perde-nişîn *s. tam.* Perde arkasında oturan, evinden dışarı çıkmayan namuslu kadın (8a).

pervâ *Far. a. 1.* Korku, çekinme, sakınma; **2.** Meyil, rağbet, alaka, ilgi, bağ (1a).

pür *Far. s. 1.* Dolu, çok, çok fazla; **2.** Sahip, malik (4a, 4b, 7a, 7b).

pür-âsîb *b. s.* Tehlike dolu, tehlikeli (7b).

pür-mihnet *b. s.* Sıkıntı dolu, sıkıntılı (7a).

pür-nakş *b. s.* Nakş dolu, resim, renk dolu (4b).

pür-teşvîş *b. s.* Karışıklık dolu (4a).

râh *Far. a.* Yol (4a, 7b).

r.-ı âzmün *a. tam.* Âzmün râhı, deneme yolu (7b).

rahm *Ar. a.* Acıma, esirgeme, merhamet (1a).

reh *Far. a.* Yol (9b).

reh-nümün *b. a.* Yol gösteren, kılavuz (9b).

reng *Far. a. 1.* Renk; **2.** Hile, oyun, düzen (10b).

r. geçmek *dey.* Hile yapmak, oyun etmek, oyun oynamak (10b).

rütbe *Ar. a.* Sıra, derece, aşama (2b).

r.-i idbâr *a. tam.* İdbârın rütbesi, talihsizliğin derecesi (2b).

şadâ *Ar. a. 1.* Ses; **2.** Yankı (3a).

ş.-yı ta'n *a. tam.* Ta'n sadası, kınama sesi (3a).

sāde *Far. s. 1.* Düz, düzgün, yalın, basit, gösterişsiz; **2.** Süssüz, nakışsız; **3.** Karışık olmayan, katkısız; **4.** Derin düşünemeyen, bön, saf (4b).

sāde-levh *b. s.* Sade levhli, içi temiz olan, sade-dil (4b).

şāf *Ar. s.* Karışık olmayan, katkısız, temiz, halis (8b).

sāgar *Far. a.* Kadeh, içki kâsesi (8b).

s.-ı 'işret *a. tam.* İşret sāgarı, içki kadehi (8b).

şahbā *Ar. a.* Şarap (8b).

sāye *Far. a. 1.* Gölge; **2.** Koruma, esirgeme, sahip çıkma; **3.** Destek, yardım (2a).

s.-i ümmid *a. tam.* Ümmidin sāyesi, umudun gölgesi, umut gölgesi (2a).

şebāt *Ar. a. 1.* Yerinden kıvıldamama, yerinde durma, ayak direme; **2.** Kararından dönmeme, vazgeçmeme (6a).

sehī *Far. s., a. 1.* Düz, düzgün, doğru; **2.** Uzun (boy) (5a).

sehī-ķad *b. s.* Uzun boylu (5a).

ser *Far. a. 1.* Baş; **2.** Uç, kenar; **3.** Son, nihayet (5b, 7a).

ser-ħad *b. a.* Hudut, sınır, sınır boyu, serhat (7a).

s.-i maṭlūb *a. tam.* Matlubun serhaddi, isteğin, dileğin sınırı (7a).

ser-ħaṭ *b. a.* Baş yazı, en başa yazılan yazı, başlık, serlevha (5b).

s.-ı meşķ-i cünün *z. a. tam.* Cünun meşkinin ser-hattı, delilik meşkinin baş yazısı (5b).

serv *Far. a. 1.* Servi; **2.** Sevgilinin uzun boyu (6b).

seyl *Ar. a.* Sel (5a).

s.-i ṭufān-ı belā *z. a. tam.* Bela tufanının seli (5a).

sipihr *Far. a. 1.* Gök, gökyüzü; **2.** Baht, talih (10b).

s.-i nīl-gün *s. tam.* Mavi renkli gök (10b).

su *T. a.* Su (6b).

s.da *Suda, su yüzünde (6b).*

sükün *Ar. a. 1.* Durma, kıvıldamama, hareket etmeme; **2.** Hareketsizlik, durgunluk; **3.** Rahat, huzur, dirlik (1a).

- şâhid *Far. a.* 1. Güzel yüzlü kadın; 2. Sevgili (8a).
 ş.-i maşşad *a. tam.* Maksud şahidi, amaç güzeli (8a).
 şefkat *Ar. a.* Acıma ve koruma duygusuyla karışık olan sevgi, sevecenlik (3b).
 şevk *Ar. a.* 1. Işık, parlıtı; 2. Sevinç, neşe; 3. Şiddetli arzu, heves (2a).
 tâli^c *Ar. a.* 1. Tulû eden, doğan; 2. Talih, kader, kısmet, baht (1b).
 ta'n *Ar. a.* Ayıplama, kınama, sövme, yerme, çekiştirme (3a).
 tarik *Ar. a.* Yol (7a, 9a).
 t.-i imtiḥān *a. tam.* İmtihan tariki, sınav yolu (7a).
 t.-i mülk-i cem'iyet *z. a. tam.* Cem'iyet mülkünün tariki, huzur ve birlik ülkesinin yolu (9a).
 tedbir *Ar. a.* Bir şeyi sağlayacak ya da önleyecek yol, çare (2b).
 tefrika *Ar. a.* 1. Ayrılma, ayrılık; 2. Bozuşma, bozgunluk, nifak (9a).
 tek *T. e.* Gibi (6a, 6b, 8a, 8b).
 temkin *Ar. a.* 1. Ağır olma, ağırbaşlılık; 2. Sakınma, ihtiyat, tedbir; 3. *tas.* Tanrı yolunda olma ve Tanrı'dan başka her şeyden yüz çevirme (6a).
 t.-i dāniş *a. tam.* Danişin temkini, bilimin ağırbaşlılığı (6a).
 te'sîr *Ar. a.* 1. Etki; 2. İçerileme, dokunma (6b).
 t.-i devlet *a. tam.* Devletin tesiri, mutluluğun etkisi (6b).
 teşviş *Ar. a.* Karıştırma, karışıklık (4a).
 tūfān *Ar. a.* Hz. Nuh zamanında yoldan çıkmışları ortadan kaldırmak için Tanrı tarafından hem gökten yağdırılan hem de yerden kaynatarak bütün dünyayı kaplayan su (5a).
 u *Ar. bağ.* Ve (4b).
 ü *Ar. bağ.* Ve (4a, 4b).
 ümmîd *Far. a.* Ümit, umut (2a).
 vāj *Far. s.* Ters, altüst (6a).
 vāj-gün *b. s.* 1. Tersine dönmüş, altüst olmuş, ters; 2. İnanılmaz, akıl almaz, mantığa aykırı; 3. Talihsiz, bahtsız, biçare (6b).

vaşl *Ar. a.* Ulaşma, kavuşma, vuslat (4a).

yil *T. a.* Rüzgâr (6a).

y.de Rüzgârda, rüzgârın önünde, rüzgâra kapılmış (6a).

yir *T. a.* Yer (3a).

y.den Yerden (3a).

yoğ *T. s.* Yok, bulunmayan, olmayan (1b, 9b).

zâ'il *Ar. s.* 1. Yok olan, ortadan kalkan, sona eren, sürekli ve kalıcı olmayan; 2. Geçen, geçmiş (2a).

zebûn *Far. s.* Zayıf, güçsüz, âciz (1b).

zerd *Far. s.* 1. Sarı; 2. Sararmış, solgun (10a).

1. BÖLÜM: Gazelin Günümüz Türkçesine Çevirisi ve Şerhi

1. Gazelin Günümüz Türkçesine Çevirisi

Yukarıda belirtildiği ve ileriki bölümlerde daha geniş olarak çözümleneceği üzere, Fuzulî'nin bu gazeli biçim yönünden dikkate değer bir özellik taşımaktadır. Gazelin 1-8. beyitlerinin dizeleri arasında düzenli bir simetri ve paralellik vardır. Fuzulî'nin, bu şiirinde bilinçli olarak gerçekleştirdiği sözdizimi yapısını bozmadan ve açıklayıcı bir söz eklemeyen, anlaşılabilen sözcükleri olduğu gibi bırakarak, anlaşılmasını da bir tek sözcükle karşılamaya çalışarak, gazeli sözcüğü sözcüğüne günümüz Türkçesine aktarmanın daha uygun olacağını düşündük. Böylece, beyitlerdeki simetri ve paralellik, hem söz, hem de anlam açısından daha kolay kavranabilir bir duruma gelecektir. Bir anlamda bu çeviri, gazelin sözdizimi yapısına bağlı kalınarak yapılmış bir tür manzum çeviridir. İleride gazelin şerhi yapılırken, beyitlerin kurallı cümleler halinde düzyazı biçiminde açıklamaları verilmiştir. Bundan bir başka amaç da, *-dır / -dir* koşacı kullanılmadan kurulmuş yalın ve birleşik ad cümlelerini, Farsça tamlamalardan kurtarıp Türkçe tamlamalarla daha belirgin bir hale getirmektir. Nitekim, gazelin çeşitli açıklamalarında¹² kimi diziler koşacsız ad cümleleri biçiminde mensur olarak günümüz Türkçesine aktarılmıştır.

¹² Gölpinarlı, Abdülbaki: *Fuzulî, Hayatı Sanatı Şiirleri*, Varlık Yayınları, İstanbul 1963, s. 50-51; Mazoğlu, Prof. Dr. Hasibe: *Fuzulî ve Türkçe Divanı'ndan Seçmeler*, Ankara 1986, s. 191.

1. Dost ilgisiz, felek merhametsiz, dünya sükûnetsiz...
Dert çok, dert ortağı yok, düşman güçlü, talih zayıf...
2. Ümit gölgesi kayıp, arzunun güneşi sıcak,
Düşkünlüğün mertebesi yüksek, tedbirin derecesi alçak...
3. Akıl aşağı himmetli, kınama sesi yer yerden yüksek,
Baht az şefkatli, aşk belası gün günden fazla...
4. Ben vuslat ülkesinin garibiyim, yol kargaşa ve hile dolu;
Ben saf gönüllü bir adamım, dünya nakş ve büyü dolu...
5. Her düzgün boylunun görünüşü, bir bela tufanının seli,
Her hilal kaşının kaş, delilik meşkinin baş yazısı...
6. Yelde lale yaprağı gibi bilimin temkini sabatsız,
Suda servinin görüntüsü gibi mutluluğun etkisi ters...
7. Dileğin sınırı, mihnet dolu imtihan yolu...
İsteğin menzili, felaket dolu sınama yolu...
8. Maksat güzeli, çengin nağmesi gibi perde arkasında;
İçki kadehi, şarabın saf kabareği gibi ters...
9. Ayrılık çıkmış, birlik ülkesinin yolu korkunç...
Ah bilmiyorum, ne yapayım; uygun bir yol gösterici yok.
10. Fuzulî'nin sarı yüzünü kırmızı gözyaşı kaplamıştır;
Bak, ona mavi renkli gök ne oyunlar oynamış...

2. Gazelin Şerhi

Bu bölümde gazel klasik yöntemle şerh edilmiş, sözcükler arasındaki türlü anlam ilişkileri belirtilmiş ve gazelde geçen edebî sanatlar gösterilmiştir. Şerh yapılırken, Tarlan'ın¹³, Gölpınarlı'nın¹⁴ ve Mazıoğlu'nun¹⁵ şerh ve açıklamalarından yararlanılmıştır. Ancak, bu eserlerin çerçevesi içerisinde dokunulmamış, sözkonusu edilmemiş kimi açıklama ve edebî sanatlar bu şerhte yer almıştır.

1. Dost pervasızdır, âşıkta kayıtsız kalmakta, ilgisiz davranmaktadır. Felek merhametsizdir, acıması yoktur. Dünyada sükûn kalmamıştır, sürekli olarak durmadan dönmektedir. Âşıkın derdi pek

13 Şerh. c. III, s. 20-24.

14 Gölpınarlı, Abdülbaki: *Fuzulî, Hayatı Sanatı Şiirleri*, Varlık Yayınları, İstanbul 1963, s. 50-51.

15 Mazıoğlu, Prof. Dr. Hasibe: *Fuzulî ve Türkçe Divanı'ndan Seçmeler*, Ankara 1986, s. 191.

çoktur; buna karşılık bu derde ortak olacak, bu derdi paylaşacak bir kimse de yoktur. Düşman güçlü, zorlu ve dayanıklıdır. Talih ise zayıf, güçsüz ve yenik düşmüştür.

Dost kayıtsız ise, hiç bir şeye bağlı değilse *vücûd-ı mutlak*'tır yani Tanrı'dır. Kayıtsız, "lâ-kayd" da demek olduğuna göre, âşıka "ilgisiz" anlamına gelir.

Felek, döne döne insanların kaderleri üzerinde etkili olmakta ve onların kaderlerini kötü bir yöne çevirmekte, böylece onlara zulmetmektedir. Devrân yani dünya döndüğü için, bu dönüşe bağlı olarak her şey değişmekte, dünyada huzur ve sükûn kalmamaktadır.

Dert, aşk derdidir ve çoktur. Ancak, âşıkın bir dert ortağı, derdini anlatacağı, derdini yanacağı bir kimse yoktur. Hem-derd, aynı zamanda "dertleri aynı olan, ortak bir derdi çeken, aynı dertten muztarip" anlamalarına gelir. Fuzulî aşk derdinin çok olduğunu, bu kadar çok derdi tek başına yalnız kendisinin yüklediğini, kendisinden başka bu derdi çeken bir kimse olmadığını, bu konuda tek olduğunu anlatmaktadır. Ona göre en büyük âşık kendisidir.

İnsanın düşmanı *nefs*tir. Nefs, insanı dünya işlerine ve kötü şeylere yönelten güçlü bir düşmandır. İnsanın talihi de, bu düşmana karşı koyacak ölçüde güçlü değildir ve nefis düşmanına yenik düşmüştür.

Bayitte, dost/düşmen, çoh/yoh ve kavî/zebûn arasında *tezat* yapılmıştır. çoh/چوخ/yoh/يوخ arasında "baştaki bir ünsüzü değişik cinas" olan *cinas-ı lâhık* sanatı vardır. Ayrıca, felek, devran ve talî sözleri arasında *tenasüp* sanatı vardır.

2. Ümit gölgesi yok olup gitmiş; arzu güneşi çok sıcak ve yakıp kavuruyor. Kötü talihin ve düşkünlüğün derecesi çok yükseklerle ulaşmış, buna karşı alınacak tedbirin derecesi de çok alçalarda kalmış.

"Gölgenin yok olması" demek, güneşin *zeval* noktasına gelmesi demektir. Zâil sözüyle zevale işaret edilmektedir. Zeval, saatin 12.00'yi gösterdiği tam öğle vaktidir. Zeval noktası, güneşin yeryüzüne ışınlarını en dik olarak gönderdiği zaman olduğu için gölgeler çok kısalmış, hemen hemen kaybolur. Bundan dolayı güneşin en yakıcı olduğu zamandır. Şevk yani arzu ve heves, insanı yakan bir güneş gibidir. Bu yakıcı güneşten korunmak için ümidin insanı ferahlatan serin gölgesine sığınılır.

Talihin kötülüğü, düşkünlüğün derecesi giderek artmakta ve yükselmekte, buna karşılık tedbirin derecesi alçalarda kalmaktadır, yani talihsizlik tedbirle ortadan kaldırılamamaktadır.

Sâye (gölge) yere düşer, yani alçakta bulunur. Pâyenin kökü "ayak" anlamına gelen *pây*dir. Masa, sandalye gibi nesnelerin ayağına da *pây* denir. Pâye de sâye gibi alçaktadır, *dûndur*. Güneş yakıcı olduğu zaman en yüksek noktadadır, yani rütbesi *âlidir*.

Beyitte *âli/ dîn* arasında *tezat* yapılmıştır. Güneşin yakıcı olup, gölgenin olmaması, bahtsızlığın rütbesinin yüksek, buna karşılık tedbirin derecesinin alçak olması *tezattır*. *İdbâr* ادبار ile *tedbîr* تدبير arasında *iştikak* vardır. Sâye سایه ile *pâye* پایه arasında *cinas-ı lâhik* sanatı yapılmıştır. *Âfitâb*, *germ*, *sâye*, *zâil* ve *rütbe*, *pâye* arasında iki ayrı *tenasüp* sanatı vardır.

3. Aklın himmeti aşağıdadır, çabası çok az ve yetersiz kalmakta, insanın davranışlarını yönlendirebilmek için yardımcı olamamaktadır. Bundan dolayı her yerden ve bir yerdeki ötekenden daha yüksek olmak üzere kınama ve yerme sesleri yükselmektedir. Bahtın şefkati azdır ve şefkat göstermemektedir. Aşk belası da günden güne giderek artmaktadır.

Aklın dünya işlerini düzene koymak içindir. Dünya nimetlerine bağlılık akılla olur. Himmet, tasavvufta *tecerrüd* anlamına gelir, "dünya nimetlerini terketme" demektir. Böyle bir yardım akıldan beklenemez. *Tecerrüd*, aşkın buyruğudur. Bahtın şefkatsizliği nedeniyle aşk belası günden güne artmakta, bundan dolayı da akıl ile çatışmaktadır. *Âşık*, aşkın belasına esir olmakta, aklın denetiminden uzaklaşmaktadır. Aklın yardım etmemesinin sonucu deliliktir, deliler de kınanır ve yerilir. Akıl kınanmayı istemez, bu durumu önlemeye çalışır ama, kınamanın çok güçlü olması karşısında etkisiz kahr. Baht iyi olsa aşkın belası ortadan kalkar ama, belanın çokluğu karşısında baht da akıl gibi yenik düşer.

Beyitte, *dîn/ bülend* ve *kem/ füzûn* arasında *tezat* yapılmıştır. Aklın himmetinin aşağı olması yüzünden kınama sesinin yükselmesi ve bahtın şefkatinin azlığı yüzünden aşk belasının artması *tezat* sanatını oluşturmaktadır. *Gün* sözcüğünün "güneş" anlamı ile şefkat (şefakat) sözcüğünün "şafak" anlamı arasında *iham-ı tenasüp* sanatı vardır.

4. Ben, vuslat ülkesinin garibiyim. Yurdundan ayrı, gurbete düşmüş bir kişiyim. Beni vuslat ülkesine götürecek, gerçek sevgiliye kavuşturacak yol, karışıklıklar ve hilelerle dolu çetin bir yoldur. Ben, gönül levhası, yani içi tertemiz, saf bir insanım. Buna karşılık dünya nakış ve büyülerle dopdoludur.

Garib, evinden barkından, yurdundan ayrılıp gurbete düşmüş kimsedir. Tasavvufta gurbet, bu dünyadır. Garib, “manevî, gerçek âlemden ayrılıp fanî ve geçici olan bu dünyada yaşayan Tanrı âşığı” demektir. O, bu gurbette misafirdir, onu gerçek yurduna, Tanrı’ya götüren yolun da yolcusudur. Bu dünyada *kesret* içinde olan âşık *vahdete*, visale kavuşmak ister. Vuslat yolu, aşk yoludur, yani nefisle mücadele yoludur. Ancak bu yol türlü karışıklıklar, zahmetler ve insanın ilerlemesini engelleyen pek çok hile ve düzenlerle doludur. Âşkın bu güçlükleri aşması gerekir.

Harif, “bir sanatı ve mesleği olan kimse” demektir. Nakış ve büyü de sanat ve meslektir. Dünya bir büyücü gibi bu sanat ve mesleği yürütmektedir. Harifin nakış ve büyü ile bu yönden ilgisi vardır. Sade, “bilgi ve akıl nakışları olmayan, yani bilgi ve aklın izi, rengi, süsü ve yazısı bulunmayan” demektir. Âşkın günlünün levhasında bunlar yoktur, onun gönlünün sayfası bomboştur. O, bu türlü sanatları bilmeyen bir kimsedir. Düzen ve hileye aklı ermeyen, saf, temiz bir kişidir. Dünya ise saf insanları etkileyip kendine çeken nakış ve büyülerle doludur. Başka bir deyişle âşık, ne ölçüde saf ve temiz ise, dünya da onun karşısında o derecede aldatıcı güzelliklere, hile ve düzenlere sahiptir. Her ne kadar âşık dünya karşısında güçsüz ise de, nakış ve büyüleri kapılmamalı, Tanrı yolunda ilerleyebilmek için onları aşmaya çalışmalıdır.

Beyitte, harif/dehr ve sâde/pür-nakş ü füsûn arasında *tezat* vardır. Âşkın gönül sayfasının bomboş olmasına karşılık dünyanın nakış ve büyülerle dolu olması *tezat* sanatıdır. Nakş, beyitte “resim, süs” anlamının yanı sıra “hile” anlamıyla da kullanıldığı için *iham* yapılmıştır. Levh ile, gönül, kalp iç kastedilmiştir, *istiare* vardır. *Men* sözcüğü iki dize başında da anlamı pekiştirme ve belirleme amacıyla kullanıldığı için *tekrir* yapılmıştır. Garib, râh, mülk sözcükleri arasında “yolculuk” kavramı ile ilgili bir *tenasüp* vardır. Vasl ve sâde dilbilgisi terimleridir. Ayrıca *harifin* kökü de *harftir*. Buna göre harif, sâde, levh, vasl, nakş sözcükleri arasında “yazı” kavramını anlatan bir *tenasüp* sanatı bulunmaktadır.

5. Her düzgün uzun boylu güzelin görünüşü bir bela tufanının selidir, yani o güzelin nazla salınarak ortaya çıkıp görünmesi, bela tufanından meydana gelen ve sağa sola taşarak coşkunu akan bir sele benzer. Her hilal kaşlı güzelin kaş, delilik öğrenilen meşkin sayfasının başına yazılan bir yazıdır.

Sevgilinin uzun boyunun nazla salınarak görünmesi, âşıkı etkilemekte, onun içindeki aşkın coşkunu ve taşkın bir duruma gelmesine yol açmaktadır. Seyl, tasavvufta "âşkın kalp ahvalinin artıp şiddetlenmesi" demektir. Bu seyl, aşk belasının selidir. Sel suyunun kıvrılarak ve uzak yerlere akışı ile şair, sevgilinin salınarak yürüyüşü ve boyunun uzunluğu arasında bir ilgi kuruyor.

Meşk, eskiden *hüsn-i hat* çalışanların, yani güzel yazı yazma sanatını öğrenmek isteyenlerin yaptıkları alıştırmaya denirdi. Sahifinin başına hoca tarafından bir satırlık güzel bir yazı yazılır, öğrenci de yazısını o yazıya benzetmeye çalışarak sürekli yazardı. Sevgilinin yüzü düz bir sayfaya (levh) benzetildiği için, kaşlar bu sayfanın başına, üst kısmına yazılmış bir satırlık bir yazı gibidir. Cünun, tasavvufta "aşkın üstün gelmesiyle âşkın dış dünya ile ilişkisinin kesilmesi" anlamındadır. Bu durumdaki âşık, sevgiliye yönelerek aşk çılgınlığının meşğine onun kaşlarını yazmaktadır. Burada şair, meşke yazılan satırın pek çok kez yazılması, düzgün ve uzun olmasıyla, sevgilinin boyunun uzunluğu, aşk belasının selinin coşkunu ve sürekli akışı arasında ilgi kurmaktadır. Kaş gibi eğri olarak yazılan *ج* *re* ve *و* *nûn* harflerinin eğriliğiyle de, hem sevgilinin nazla salınışı, hem de seyl'in döne dolaşa, kıvrıla kıvrıla akışı anlatılmak istenmiştir.

Hilâl yani yeni ay, ay başında görünür. Ay başlarında cinnetin arttığı inancı vardır. Âşık, sevgilinin ay gibi parlak yüzündeki hilâli gördükçe cünûnu, aşk çılgınlığı artar. Buna göre, cünun ile seyl ve tûfan arasında "coşkunluk, taşkınlık ve engel tanımazlık" kavramları açısından ilgi vardır.

Bu beytin ikinci dizesindeki *mazmun*, Fuzulî'nin *Leylâ vü Mecnun* adlı mesnevisinde¹⁶ buna benzer bir biçimde geçmektedir:

Meşk itmege Kays itse her hat
Leyli kaşı idi aña ser-hat

"Kays her hangi bir yazı meşk etmek istese, Leyla'nın kaşı ona baş yazı olurdu. Yani, Kays'ın meşke başlarken ilk yazacağı şey Leyla'nın kaşlarıdır."

Yukarıdaki açıklamalara göre bu beytin *mazmunu* *Leylâ* ve *Mecnun* adlarıdır. *Leylâ vü Mecnun*'daki beyitte, Leyli ve Kays (*Mecnun*'un adı) adıyla birlikte meşk/kaş/ser-hat sözcükleri de geçmektedir. Gazelin bu beytinin ikinci dizesinde meşk/ser-hat/kaş (*hilal-ebrû*)

¹⁶ Onan, Necmettin Halil: *Leylâ ile Mecnun*, İstanbul 1956, s. 63.

sözcükleri geçtiği halde, Leylâ ve Mecnun adları açıkça söylenmemiştir. Beyitte bu adlara ilişkin bir *muamma*¹⁷ vardır. Muammanın çözümü şöyledir:

Cilve, “görünme” demektir. *Görmek* muamma terimidir, muamma çözümünde ipucu olan sözlerdendir. Bu sözle, “iki harfin ya da iki ayrı sözcükte bulunan harflerin bitştirilip bir sözcükte kullanılacağı” (*te’lîf-i ittisâk*) belirtilir. Cilve sözünüyle سَيْل seyl ve بَلَا belâ sözcüklerine işaret edilmiştir. Muammanın çözümünde bu sözcükler kullanılacaktır. Bunlardan hangi harflerin düşürüleceğini “ser-ḥaṭ” sözcüğündeki “ser” yani “baş” sözcüğü vermektedir. Ser sözü, سَيْل ve بَلَا sözcüklerinin “ilk harflerinin düşürüleceğini” (*intikad*) belirtmektedir. سَيْل ve بَلَا sözcüklerinden bu yolla س sin ve ب be harfleri kaldırılırsa geriye يَل ve ۷ heceleri kalır. “Bir harf ya da bir hecenin başka bir sözcük ya da hece içerisine girmesi” demek olan *te’lîf-i imtizâcî* yoluyla da ۷ hecesinin ل lam ve ا elif harfleri arasına يَل girerse لِيَال “Leylâ” adı bulunur.

Seyl ve belâ sözcüklerinin bu beyitte Leylâ adını gösterdiği *ebced hesabıyla* da pekiştirilip kanıtlanabilir. Leylâ sözcüğünün *ebcede* göre sayısal değeri $30 + 10 + 30 + 1 = 71$ 'dir. Seyl ve belâ sözcüklerinin sayısal değeri 133 eder. Bunlardan düşürülen sin س ve be ب harflerinin sayısal değeri 62, toplam sayı 133'ten çıkarılırsa 71 kalır ki, bu da *ebcede* göre Leylâ sözcüğünü verir.

Beytin ikinci dizesindeki Mecnûn adı da daha kolay bir yolla şöyle bulunmaktadır: Ser-ḥaṭ'taki ser “baş” sözcüğü *intikad* yoluyla, *meşk-i cünûn* tamlamasındaki meşk مشق ve cünûn جنون sözcüklerinin baş harfleri olan م mim ve ج cim'e işaret etmektedir. “Kaş” sözünden *teşbîh* ve *istiâre* yoluyla anlaşılan ن nûn'dur. “Her” sıfatı iki kaşı belirtmektedir, yani iki ن ن alınacaktır. Beyitteki “bir” sözcüğü “birleşik” anlamını da taşıdığından, eldeki م، ج، ن، ن harflerinin “*terkîb*” yoluyla birleştirileceğine işarettir. Böylece ortaya çıkan مَجْنَن sözü *teşdid* yapılarak *müccennnen* (tecennün etmiş, delirmiş, çıldırmış, deli) biçiminde okunur. Bu da “Mecnûn” demektir.

Ayrıca, *meşk-i cünûn* tamlamasındaki meşk مشق sözcüğünün başındaki م mim harfi, cünûn جنون sözcüğünün başına getirilirse yine مَجْنَن Mecnûn sözcüğü bulunur.

17/ Bilindiği gibi Fuzulî, muammaya düşkün bir şairdir. Bu konuda bir de eser yazmıştır. (Bkz. Kürkcüoğlu, Kemal Edip: *Fuzulî'nin Muammâ Risalesi*, DTCF Dergisi, c. VII, sayı 1, Ankara 1949, s. 61-109. (Gazelin, 6, 7 ve 8. beyitlerinde geçen *bî-sebat*, *aks*, *vâj-gûn*, *ser*, *had*, *menzil*, *perde-nişîn*, *nigûn* sözcükleri de muamma çözümünde ipucu olarak kullanılan sözlerdendir. Bkz. Tarlan, Ali Nihad: *Divan Edebiyatında Muamma*, İstanbul 1936).

Beyitte bu muammadan başka şu sanatlar da bulunmaktadır. “Sehî-kad cilvesi” ile “seyl-i tûfân-ı belâ” ve “hilâl-ebrû kaşı” ile “ser-hat-ı meşk-i cünûn” arasında *benzetme* (*teşbih-i mü'ekked*) yapılmıştır. “Sehî-kad” ve “hilâl-ebrû” sözlerinde *istiâre* vardır. “her... bir” sözcükleri beyitte anlamı belirlemek ve pekiştirmek amacıyla iki kez kullanılarak *tekrir* yapılmıştır. Kad, ebrû, kaş, ser sözcükleri ile “vücut organlarına”, seyl, tûfan ile “yağmur” kavramına ve hat, meşk, kad (| elif), hilâl (| re), ebrû, kaş (| re, | nûn) sözcükleri ile “yazı” kavramına ilişkin *tenasüpler* yapılmıştır. Sehî-kad, düzgün boy ile hilâl-ebrû, yani mecazen “eğri kaş” tamlamaları arasında doğruluk / eğrilik kavramları açısından *tezat* vardır.

6. Bilimin ağırlığı ve sağlamlığı, rüzgâra kapılıp havada uçan bir lale yaprağı gibi oradan oraya durmadan savrulmaktadır. Bahtın ve mutluluğun etkisi suya yansıyan servi ağacının görüntüsü gibi ters dönmüş, baş aşağı bir durumdadır.

Bilim, ağır ve oturaklıdır, kuralları sağlam ve her zaman geçerlidir. Ancak, bu niteliklerini kaybetmiş, yargıları sürekli değişen bir hale gelmiştir. *Temkîn*, tasavvufta “Tanrı yolunda olma ve Tanrı’dan başka şeyden yüz çevirme” anlamına gelmektedir. Bilim, insanı bu sonuca ulaştıramamakta, etkisiz kalmaktadır. Tasavvufta temkînin karşıtı *televvün*dür. Televvünün sözlük anlamları “renkten renge girme, renk değiştirme, döneklık ve kararsızlık”tır. Televvün Arapçadır, kökü *levn*dir ve “renk” anlamına gelir. Berg-i lâle, yani kırmızı renkli lale yaprağıyla televvüne işaret edilmiştir. Bununla bilimin temkîni sağlayamadığı, insanı televvüne düşürdüğü anlatılmak istenmiştir.

Devlet, yani yüksek bir makamda oturmak, bahtı açık olmak ve büyük mutluluklara erişmek, insan hayatında etkili olamamaktadır. Devletin etkisi suda görünen bir servi gibi terstir. Servinin suya yansıyan görüntüsü nasıl gerçek bir görüntü değilse, devletin etkisi de gerçekte olmayan bir şey, bir hayaldir. Devlet insanlara gerçek mutluluğu vermemektedir. Devletin ters olması, düşkünlük, bahtsızlık ve mutsuzluk demektir. Serv, tasavvufta “insanın kendi içine dönerek düşünmeye dalmasıyla (*tefekür*) ulaştığı İlahî gerçekler ve yön” anlamındadır. Bu servinin ters olması, tefekkürün olmaması demektir. Yani devlet, insanı Tanrı’ya yöneltmemekte, İlahî gerçeklere ulaşmasını sağlamamaktadır.

Beyitte, temkîn-i daniş, berg-i lâle’ye ve te’sir-i devlet, aks-i serv’e benzetilerek *teşbih* (*teşbih-i mufassal*) sanatı yapılmıştır. “Tek”

edatının, beytin dizelerinde aynı hecelerde iki kez simetrik olarak yer alması ve bulunduğu bu yerlere bağlı olarak iki şey arasındaki benzerliği daha etkili bir biçimde vurgulaması *tekrir* sanatıdır. Yel, berg, lâle, su, serv sözcükleri arasında “doğa” kavramıyla, bîsebât, aks, vâj-gûn sözcükleri arasında da “terslik” kavramıyla ilgili iki ayrı *tenasüp* vardır.

7. Dileğin sınırı, son ucu, bela ve sıkıntılarla dolu bir imtihan yoludur. İsteğin konak yeri, yani ulaşılmak istenilen son noktası da türlü felaketlerle dolu bir deneme yoludur.

Dileğin sınırı ve isteğin menzili çok uzak yerlerdir. Buralara ancak çok zor ve çetin yollardan geçilerek ulaşılabilir. İnsanlar zorlu sınavlardan geçmeden ve denenmeden dilek ve isteklerine ulaşamazlar. İnsanın bu dünyadaki dileği (*matlûb*) ve isteği (*maksûd*), gerçeğe varabilmek, yani vahdete, birliğe ermek, Tanrı varlığı içinde bir olmaktır. Vahdete ulaşmak için izlenecek yol aşktır.

Bu beytin iki dizesi *lafzen* ayrı ise de, *ruhen* aynıdır. Aynı anlam, yakın anlamlı Arapça ve Farsça değişik sözcüklerle anlatılmış, başka bir deyişle birinci dizedeki anlam ikinci dizede tekrarlanmıştır. Ancak, beytin söylenişindeki ahenk ve akıcılık, anlatımdaki sadelik ve sağlamlık okuyan üzerinde güçlü bir etki yarattığından, beyitteki bu tekrar, okuyucuyu değişik çağrışımlara yöneltmektedir.

Beyitte, ser-had-i matlûb, tarik-i imtihân'a ve menzil-i maksûd, râh-ı âzmûn'a benzetilerek *teşbih* (*teşbîh-i mü'ekked*) sanatı yapılmıştır. Arapça imtihan امتحان ve mihnet محنت sözcükleri aynı kökten olduğu için aralarında *istikak* sanatı vardır. Ser-had, menzil, tarik, râh sözcükleriyle “yol” kavramını, mihnet, imtihan, âsib, âzmûn sözcükleriyle de “sıkıntı ve sınav” kavramlarını anlatan iki ayrı *tenasüp* yapılmıştır.

8. İstek güzeli, çengin nağmesi gibi perdelidir, perde arkasında oturmakta görünmemektedir. Zevk ve safa ile içilen içki kadehi, şarabın üzerinde oluşan saf, yani içinde havadan başka bir şey olmayan, bir anlamda içi boş kabarcıklar gibi altüst olmuş, ters dönmüştür.

Perde, kabaca bir tanımla “telli çalgılarda notaları çıkarmak için parmaklarla basılan yer”dir. Her perdede bir ses, bir nağme vardır, ancak gizlidir, yani perdelidir. Nevâ-yı çeng'den anlaşılan vahdet ve hakikat sesidir. Çengin telleri zülf gibi *kesreti* sembolize eder. Perdeler basmadan ve tellere mızrapla vurmadan ses çıkmaz. Vahdet, bu

kesretin arkasında kalmıştır, yani vahdeti kesret kapatmış, örtmüştür. Şair bu sembolik anlatımla vahdetten uzakta, kesret içinde olduğunu söylüyor.

Zevk ve safa kadehi, bu duygularla içilen içki kadehi ters dönmüştür, içindeki içki döküldüğünden kadeh boştur. Kadehin boşluğu, dünyada zevk ve safanın olmamasıdır. Sâgar-ı işret'le, şarap üzerinde meydana gelen hava kabarcığı arasında benzerlik vardır. Su kabarcıkları içi hava dolu bir yarım küredir. Bu hava, nefsin istekleri, dünya nimetleridir. Onun yerinde gerçek aşk, İlahî aşk, yani şarap olmalıdır. Kadeh, âşkın kalbidir. Bu dizede de şair yine kesret içinde olduğunu, onunla mücadele ettiğini ve ancak nefis mücadelesinin âşkı gerçeğe götürebileceğini anlatıyor.

Beyitte şâhid-i maksad, nevâ-yı çeng'e ve sâgar-ı işret, habâb-ı sâf-ı sahbâ'ya benzetilerek *teşbih (teşbih-i mufassal)* sanatı yapılmıştır. 6. beyitte olduğu gibi, "tek" edatının, bu beyitte de dizelerin birbirine yakın hecelerinde bulunması ve iki şey arasındaki benzerliği daha etkili olarak vurgulaması nedeniyle *tekrir* sanatından söz edilebilir. Nevâ, çeng, perde sözcükleri arasında "müzik terimleri"yle, sâgar, işret, sahbâ, habâb sözcükleri arasında da "içki" kavramıyla ilgili *tenasüp* sanatları yapılmıştır. Ayrıca müzik ve içki birbirini tamamlayan öğeler olmasından dolayı, beytin tümünde "içki meclisi"ni anlatan bir tenasüp vardır.

9. Ayrılık çıkmış, ayrımcılık var, ortalığa bozgunculuk egemen olmuş, huzur kalmamış; birlik ve bütünlük ülkesinin yolu korkunç, bu yolu korkutucu engeller tutmuş. Ah, ne yazık ki, ne yapacağımı, nasıl davranacağımı bilemiyorum. Çünkü, bu korkunç yolda bana yol gösterecek uygun bir kılavuz yok. . .

Tefrika kesret, *cem'iyet* vahdettir. Dünyaya kesret egemen olmuş, vahdete giden yolu kapatmıştır. Ayrılığın yok edilmesi, birlik ve bütünlüğün sağlanması gerekir. Bunun için, yani vahdete varmak için aşk yolu izlenmelidir. Ancak bu yola yalnız gidilmez. Bu yoldaki korkunç engelleri aşmaya yardımcı olacak bir kılavuz gereklidir. Kılavuz *mürşid-i kâmil*dir, Mürşid, "doğru yolu gösteren, kılavuz"; kâmil, "eksiksiz, bütün, olgun" demektir. Bilgi ve olgunluk bakımından en yüksek aşamaya ulaşmış ve içini her türlü uygunsuz duygu, düşünce ve eğilimlerden arıtmış bir *pîr*dir. Mutasavvıflara göre *kemâl* derecesine ulaşarak *kâmil* sıfatını kazanan mürşid, İlahî gerçeği düşünce yoluyla kazanmıştır. Şair bu beyitte de kesret içinde bulunmaktan yakınmaktadır.

Beyitte tefrika / cem'iyet, hâsıl / yoh, mahûf / muvâfık sözcükleri arasında *tezatlar* vardır. Tarık, mülk, reh-nümûn sözcükleriyle "yolculuk" kavramıyla ilgili bir *tenasüp* yapılmıştır.

10. Fuzulî'nin sarı, solgun yüzünü kırmızı renkli gözyaşı kaplamıştır. Bu mavi renkli gök, onu ne gibi renklere boyamıştır, ona nasıl oyunlar oynamıştır, iyice bak, gör ve anla...

Sarı ve kırmızı âşıklık belirtisidir, yani âşıkın yüzü sarı, gözyaşı kanlıdır. *Zerd*, tasavvufta da "tevazu ve alçakgönüllülüğü" anlatır. Fuzulî, hem âşık hem de alçakgönüllü bir şairdir. Felek aşk ızdırabıyla âşıkı ağlatmaktadır. Gözyaşının kırmızı olması, kanlı gözyaşı dökmek demektir. Buna "kan ağlamak" denir, "çok ızdırap çekmek" anlamındadır.

Gök, yani felek, mavi, lacivert renklidir. Felek döner, dönerek renkten renge girer, döne döne türlü oyunlar oynar. Felek mavi renkli olduğu halde, bu dönekliliği nedeniyle âşıkın yüzünü kırmızıya boyar. Bu feleğin "reng geçmesi" dir. Reng, Farsçada mecazen "kan" anlamına da gelir. Kana boyamak bunu anlatır. Reng, hile anlamını da taşır. Reng geçmek, "hile yapmak, oyun oynamak, aldatmak" demektir. Felek âşıkları türlü hilelerle aldatır. Onlara kesretin güzelliklerini gösterip vahdet yolunu keser, onların bu yolda ilerlemesini engeller.

Beyitte "renk" kavramıyla ilgili olarak zerd, al, nil-gûn, reng sözcükleri arasında *tenasüp* vardır. Reng, beyitte iki anlamıyla da kullanıldığı için *iham* sanatı yapılmıştır. Al, âl biçimiyle Farsçada hile anlamına gelir. Âl'in beyitte söylenmeyen bu anlamıyla reng arasında *iham-ı tenasüp* sanatı vardır. "nil-gûn" tamlamasındaki "nil" sözcüğü, Arapçada "nehir" anlamındadır ve Mısır'da Akdeniz'e dökülen Afrika'nın ünlü nehrinin adıdır. Beyitte, bu nehrin coşkun akışıyla Fuzulî'nin gözyaşının çokluğu arasındaki benzerlik de anımsatılmak istenmiştir.

II. BÖLÜM: Gazelin Yapısal Yönden İncelenmesi

Bu bölümde, gazelin yapısal açıdan taşıdığı özellikler ve biçimle özü arasında bulunan ilişkiler belirtilmeye çalışılmış, klasik yöntemle yapılan açıklamalarda (*şerh*), gazelin biçimve özünde gizli kalan başka yönlerini de gösterebilmek amacıyla yapısal yönden incelenmesi yolu denenmiştir.

1. Biçim, Ölçü ve Uyak İncelemesi

a) *Biçim*: Gazel, divan şiirinin beyitlerle kurulan tek uyaklı biçimlerinden biridir. Divan şiirinde çok sevilen ve en çok kullanılan bir biçimdir.

Bu gazel, divan şiiri ölçüleri içerisinde *yek-âhenk* bir gazeldir. Beyitleri arasında anlam ilişkisi olan gazeller divan şiirinde bu adla anılır. Belli bir konuda yazılmış da olsa, gazelin adı ve başlığı bulunmaz. Zaten, divan şiiri ürünlerinin bugün kullandığımız anlamda bir başlığı yoktur. Gazelin bir başlığının olmamasından dolayı, başlıklı olan şiirlerde olduğu gibi, başlıkla şiirin konusu arasındaki organik bağ açısından, okuyucuda belli bir duygu ve düşünce çağrışımı olmaz. Ancak, gazelin divan şiirindeki belli konuları doğrultusunda okuyucu koşullanmış olduğu için, bu yönde bir beklenti içerisinde dir.

Gazelin, divan şiirinde özellikle başvurulan bir çağrışım ögesi olan redifi de yoktur. Redifsiz bir gazeldir. Redifin sağladığı kavram ortaklığına ve çağrışım kolaylığına bu gazelde başvurulmamıştır. Hatta, gazelde ek niteliğinde bir redifin dahi kullanılmamasından, okuyucuyu önceden belli bir kavramla etkilememek amacının güldüğü söylenebilir.

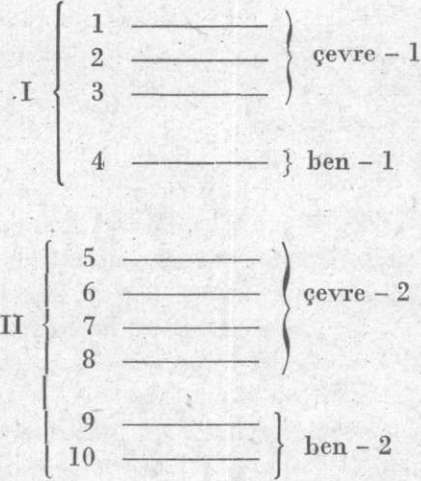
Fuzulî'nin gazellerinin çoğunluğunun 7 beyit olmasına karşılık, bu gazel 10 beyittir. Fuzulî'nin 10 beyitlik 3 gazeli¹⁸ daha vardır. Bunların 4'ü de *yek-âhenk* gazeldir. Fuzulî'nin gazellerinin genellikle 7 beyitle sınırlı olması, onun gereksiz sözden kaçtığı açık bir göstergesidir. Ancak, söz gerektirdiği, konu beyit sayısını zorladığı zaman da 10 beyte çıkabilmektedir. Fuzulî gazellerinin beyit sayısını redifin sürüklemesiyle değil, konunun çizdiği çerçeveye göre artırmaktadır. Yani söz, konu dışında başka bir ögenin etkisiyle azalır çoğalmakta, konunun doğal gelişmesine bağlı olmaktadır. Bu bakımdan, gazelin beyit sayısının 10 olması bir raslantı değildir.

Bilindiği gibi divan şiirinde nazım birimi beyittir. Bu açıdan bakıldığında beyit başlı başına bir bütündür. Birbiriyle ilgisi yokmuş, birbirlerinden bağımsızmış gibi görünen beyitler, *yek-âhenk* gazeller içerisinde, bir bütünün parçaları olarak karşımıza çıkar. Birbiriyle anlam bağı içerisinde olan bu parçalar, şiir içerisinde kümelenerek şiirin bölümlerini oluşturur. Ancak, divan şiirinde gazelleri kompozisyon ve plan açısından bölerek açıklama ve inceleme geleneği yoktur. Oysa, gazellerin hiç olmazsa bir bölümü bu türlü incelemeye uygun bir kuruluştadır. Gazellerin, baştaki, sondaki (*matla'*, *makta'*) ve baştan bir

18 TD, s. 144, 150, 306.

sonraki, sondan bir önceki (*hüsn-i matla'*, *hüsn-i makta'*) beyitleri adlandırılrsa da bu kompozisyon açısından bir tanımlama değildir.

Bu gazel, konunun gelişmesi ve beyitlerin düzenlenişi açısından 2 ana bölüme ayrılabilir. Bu bölümler de kendi arasında gene iki alt bölüme ayrılır. Gazel, *aniam incelemesi* bölümünde daha geniş olarak açıklanacağı gibi, kısaca şairin iç dünyası ile dış dünya arasındaki çatışmayı anlatmaktadır. Şairin iç dünyasını *ben*, dış dünyayı *çevre* olarak adlandırarak gazelin bölümlenmesi şöyle yapılabilir: 1-4. beyitler I., 5-10. beyitler II. bölümdür. I. ana bölümün 1-3. beyitleri 1. *çevre*, 4. beyit de 1. *ben* alt bölümleridir. II. bölümde 5-8. beyitler 2. *çevre*, 9-10. beyitler de 2. *ben* alt bölümlerini oluşturur. 1. *çevre tanıtım*, 2. *çevre açıklama*, 1. *ben sunuş*, 2. *ben sonuç* başlıkları altında yorumlanacaktır. Gazelin bölümleri şöyle bir şema ile gösterilebilir:

b) *Ölçü*: Divan şiiri ürünleri aruz ölçüsüyle yazılır. Aruzun şairin sözü üzerinde belli bir oranda bağlayıcı ve sınırlayıcı bir etkisi vardır. Ancak, büyük şairler güçlü sanat yetenekleriyle bu etkiyi en aza indirebildikleri gibi, çoğu zaman da ölçüyü kendi egemenlikleri altına alabilirler. Bu gazelde, deyim yerinde ise, şair ölçüye değil, ölçü şaire bağlıdır. Şair ölçü ile sözü arasında bir eşleme sağlayabildiği oranda iç ve dış uyum açısından sağlam bir şiiri yaratmış sayılır. İleride *ses incelenmesi* bölümünde açıklanacağı gibi, bu gazel ölçü ile sözün uyumunu gösteren güzel bir örnektir.

Gazel, aruzun fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kahlıyıyla yazılmıştır. Beyitlerin *med*, *imale* ve öteki aruz kuralları açısından dengeli ve sağlam bir kuruluşu vardır. Her şey yerli yerinde, belli bir amaca

yönelik olarak kullanılmıştır. Gazelde 24 hecede med yapılmıştır. Daha sonraki bölümde her biri teker teker gösterildiği gibi, bunların hiç biri, sadece ölçüyü açık hece açısından tamamlamak için değil, birer ses sanatı olarak kullanılmıştır.

Aruzda ölçü kusuru sayılan imale 34 hecede yapılmıştır. Birinci beyitte hiç imale yoktur. Öteki beyitlerde olanların 24 tanesi, Farsça tamlamaların tamlama -i'lerine (*kesre-i izâfet*) rast getirilerek, kusur en aza indirilmiştir. İmalelerin çoğunun dizelerin aynı hecelerinde yer alması simetrik bir durum yaratmış, uyumda bir denge sağlamıştır. İmalenin 3'ü ü bağlacında 2'si de Türkçe iyelik ekindedir (cilve-si, kaş-ı). Tamlama -i'leri ve iyelik ekleri gibi yerlerde yapılan imaleler aruz da hoş görülürse de, sözcüğün kök seslerinde yapılan imaleler asıl aruz kusuru sayılanlardır. Gazelde, 2 Türkçe (ana, ne), 1 Arapça (tefrika), 1 Farsça (perde) sözcükte bu türlü imaleler yapılmıştır. Bunlar cümle vurgusunu üzerine alan heceler olduğu için, imalenin ağırlığı duyulmamakta, tam tersine imale, anlamı pekiştirici bir görev üstlenmektedir.

Gazelde, devrân ve 3. beyitteki dün sözcüklerinde yapılması aruz kurallarına göre doğal olan bir *zihaf* vardır. Bu sözcüklerdeki uzun â ve û ünlülerini kısa okumak ölçü kusuru sayılacak türden değildir. Zaten, ölçü böyle okumayı gerektirmektedir. Bunların dışında gazeldeki sehî-ğad, ser-ğat ve ser-ğad birleşik sözcüklerini oluşturan ğad, ğat ve ğad sözcükleri ashında Arapçada ğadd, ğatt ve ğadd biçiminde *şeddeli*dir. Bunlar, *tahfif* edilerek, yani şeddeleri kaldırılarak, şeddesiz duruma getirilerek doğal bir biçimde kullanılmıştır. Şeddeli bir sözcüğün, *tahfif* yoluyla şeddesini kaldırmak da aruzda bir tür zihaftır. Ancak bu doğal olarak sağlanmıştır. Gazelde, "ölçü, bir açık hece gerektirdiğinde, uygun iki sözcüğü birbirine ulayarak okuma" demek olan *vasl* yoktur.

c) *Uyak*: Bilindiği gibi gazelin belli bir *uyak düzeni* vardır ve değişmez. Bundan dolayı, uyakla sağlanan ses uyumu, uyağın türü ne olursa olsun her gazel okunduğunda aşağı yukarı aynı tekdüze etkiyi yaratır. Gazelin dize düzenine sıkı sıkıya bağlı olan bu tekdüze ses uyumu, şairin özenle seçtiği redif ve uyaklı sözcüklerin ses yapısıyla renklilik kazanır.

Gazelin uyak düzeni aa-xa-xa-xa-xa-xa-xa-xa-xa-xa biçimindedir. Birinci beytin uyağı, öteki beyitlerin ikinci dizelerinde tekrarlanır (a...). İkinci beyit ve sonraki beyitlerin birinci dizeleri uyaksızdır (x...).

Gazelin uyağı *-ûn* sesleridir. “*İlm-i kavâfi*”ye göre bu türlü uyaklara *kafiye-i müreddefe* denir. Bunlar divan şiirinde *tam uyak* değerindedir. Gür ve bol sesli bir uyaktır. *-ûn* uyağı, şiiri yüksek sesle okurken uzatmaya, seslenmeye, sesi duyurmaya, sesi uzaklara ulaştırmaya çok uygun bir özelliكتedir. Bu konuya, gazeli ilerde bir ses ve *seslenme* *şiiri* olarak nitelerken tekrar dönülecektir. Burada hemen belirtelim ki, *-ûn* uyağı, gazelin *seslenme şiiri* olması için sanki özellikle seçilmiş gibidir. Eğer bu gazel, redifli ve başka bir tür uyaklı olsaydı, şiir ses zenginliğinden ve seslenme niteliğinden çok şey yitirirdi. Uyaklı sözcüklerin 1’i tek (dûn), 2’si üç (bî-sükûn, reh-nümûn) ve 8’i de iki hecelidir, (zebûn, füzûn, füsûn, cünûn, vâj-gûn, âzmûn, nigûn, nîl-gûn). Bu durum, uyaklı sözcüklerin belli bir denge içerisinde olduğunu gösterir. Uyaklı sözcüklerden Arapça olan sükûn ve cünûnun dışında 9’u Farsçadır. Bu sözcükler arasında fonetik ve morfolojik açıdan bir uyuşum sağlanmıştır: füzûn, füsûn, nümûn ses bakımından birbirine yakın sözcüklerdir. Arapça sükûn ve cünûn da bunlarla aynı yapıdadır. Yine nigûn, vâj-gûn, nîl-gûn sözcükleri de uyum içinde olan ikinci bir grup oluşturmaktadır.

Uyaklı sözcüklerden 3’ü ad (füsûn, cünûn, âzmûn), 8’i ise sıfatlar arasından seçilmiştir. Sıfatların çoğunlukta olması, gazelin 3’ü dışında ad cümlelerinden oluşmasının yanı sıra, eylemden çok nitelermelere ağırlık veren konusuyla yakından ilgilidir. Sıfatların bir bölümünün uyaklarda yer alması, bunların nitelme etkisini artırmaktadır.

Yukarıda belirtildiği gibi gazel, redifsiz bir gazeldir. Redifli gazelerde, redifin her beytin sonunda tekrarından ileri gelen bir ses ve anlam yoğunluğu vardır. Bu durum, şiirde uyaksız dizelerin son seslerinin etkisinin azalmasına neden olmaktadır. Redifsiz gazelerde ise, uyaksız dizelerin son sesleri ya da son sözcükleri, bu türlü bir baskısız ortamda şiirde daha etkili bir konuma gelir. Bu dizelerdeki son sözcüklerin seçimi genellikle bir rastlantıya bağlı ise de, bu gazelde iki yönden uyak sözcükleriyle belli bir uyum içerisinde olduğu gözlenmektedir. Bu sözcüklerin hepsi gazelin ses yapısıyla yakından ilgilidir. “Belâ” sözcüğü dışında, “germ, bülend, mekr, bî-sebat, imtihân, perde-nişin, mahûf ve al” sözcükleri, -dizelerin son hecelerinde med yapma gibi bir kural olmamakla birlikte- med yapılabilme özelliğindedir. Başka bir deyişle, anlamın zorlaması ve dizelerdeki öteki medlerin etkisiyle, bu sözcükleri biraz uzatarak okuma eğilimi ortaya çıkmaktadır.

İkinci olarak, uyaklı sözcükler gibi uyaksız dize sonu sözcükleri de 3’ü dışında sıfattır. 9 sözcükten, “germ, bülend, bî-sebât, perde-

nişin, mahûf ve al"ın sıfat olması, gazelde, uyak sözcükleriyle bu açıdan bir uygunluk sağlamıştır. Bu durum, gazeldeki biçim-öz bağının sağlamlığını ortaya koyan önemli göstergelerden birisidir.

2. Ses İncelemesi

Fuzulî'nin bu gazeli, bir *ses* ve *seslenme* şiiridir. Fuzulî, şiirde iç uyumu sağlayan çeşitli ses öğelerini yoğun bir biçimde kullanarak, sanatçı kişiliğinin bu alandaki en güzel örneklerinden birini vermiştir. Aruz ölçüsünün düzenli ritminin dışında, bunlara ek olarak şair, medleri, imaleleri, sözcükleri, ekleri, tamlama -i'lerini ve bağlaçları bilinçli olarak seçip dize içerisinde simetrik bir biçimde konumlandırarak iç uyumu sağlamıştır. Gazelin ölçüsü olan fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbı, aruz kalıpları içerisinde, en kahn sesli, en ağır ritimli, tekdüze bir kalıptır. Bu kalıbın ağırlığı, şiirde iç uyumun oluşmasını engelleyici bir etki yapmaktadır. Daha genel bir deyişle, aruz ölçüsü başarıyla kullanılmazsa, şiirin iç uyumunu bozabilmektedir. Gazelin kalıbı 4 *tef'ileli* aruz kalıpları içerisinde açık hecesi en az olanlardan birisidir. Kalıbın 15 hecesinden ancak 4'ü açıktır. Hecelerinin çoğunluğu kapalı hece olduğundan, gerektiğinde açık heceler ortaya çıkarmak için, sesleri uzatmaya, yani med yapmaya da en uygun bir kalıptır. Fuzulî, kalıbın olumsuz yönünü güçlü sanatçı kişiliğiyle en aza indirerek bu olumlu yönünü de gazelin özüne, anlam yapısına en uygun bir biçimde kullanmıştır.

a) *Med ve imaleler*: Med aruzda açık hece gereken yerde, uzun okumaya uygun bir heceyi biraz uzatarak; imale de kapalı hece gereken bir yerde, hecenin kısa ünlüsünü biraz uzunca okumaktır. Her iki aruz kuralı da ölçünün aksak yerini düzeltmek, eksikliğini tamamlamak içindir. Ancak, şiir sanatında gerçekten usta olan şairler meddi, çoğu yerde de imaleyi bir ses sanatı haline getirmişlerdir. Fuzulî, şiirlerinde medde çok yer vermiştir. Yaptığı bütün medler sözü vurgulayan, anlamı pekiştiren, anlama bir genişlik ve derinlik kazandıran biçimdedir.

Aruzda med yapılabilen iki türlü hece vardır: Birinci hece türü, sonu uzun bir â, î, û ve bir ünsüzle biten hecelerdir. İkinci tür heceler ise, sonu yanyana iki ünsüzle biten hecelerdir. Bu türlü heceleri uzun okuyamamak, şiirde bir uyumsuzluk yaratır ve aruzun ritmini bozar. Birinci türdeki hecelerin uzun ünlülerini zihaf yoluyla kısa okuma olanağı vardır. Ancak, sonu iki ünsüzle biten heceler dolu seslidir, ses açısından yüklü ve ağırdır. Örneğin, *dost, rahm, derd* sözcükleri-

nin *dos, rah, der* kısımları aruzun kapalı hecelerini karşılar, ancak *t, m, d* sesleri açıkta kalır. Bunun için hece ya uzun okunmalı ya da kendisinden sonra bir ünlü ile başlayan bir sözcük geliyorsa *vasl (ulama)* yapılmalıdır.

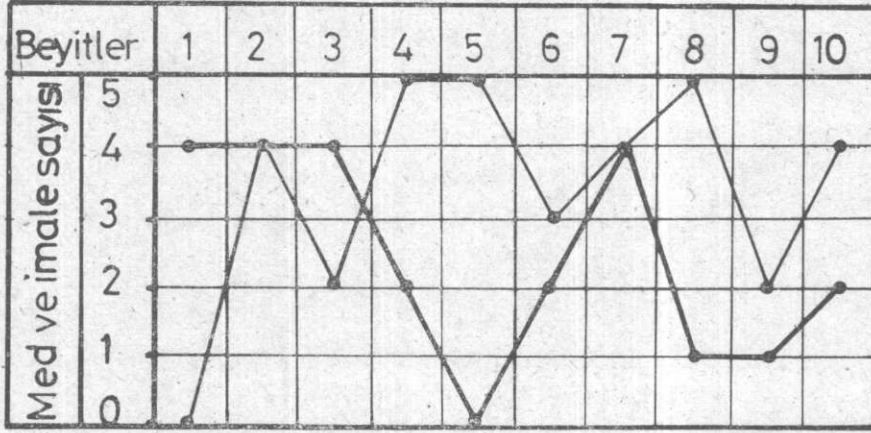
Gazelde biri dışında, uyaksız dizelerin son hecelerinin hepsi de med yapmaya uygun hecelerdir. Bunların kimileri tek heceli sözcüktür. Ses ve söz açısından bu kadar dengeli bir şiirde bu heceler bir rastlantı sonucu dize sonuna geldiklerini söylemek doğru olmaz. Bu heceler de cümle vurgusundan dolayı uzun okunarak öteki medlerle uyum içerisinde olması amaçlanmıştır. Sözdizimi incelemesinde belirtildiği gibi, gazelin baştan 17 dizesi ad cümleleriyle kurulmuştur. Dize sonundaki sözcükler cümlelerin yüklemidir. Eksilteli bir anlatımla bu cümlelerin ek eylemi (-dur/-dür) düşmüştür. Ek eylemle verilmek istenilen anlam, son hece üzerine kayan vurgu ile belirtilmektedir. Bu nedenle, uyaksız dizelerin son hecelerini biraz uzatarak okumak, o sözcüklerin gösterdiği anlamı pekiştirmektedir.

Gazelde medler, beyitlerin belirli yerlerinde ve dizeler arasında simetrik olarak kullanılmıştır. Bu durum, kalbın monotonluğunu yok ettiği gibi, gazeli bir *seslenme şiiri* düzeyine getirmiştir. Gazelde 24 yerde med yapılmıştır. Bu medlerden 2, 3 ve 4. beyitlerde olanlar simetrikdir. 1. beyitteki 4 med de küçük bir aksaklıkla simetrik sayılabilir. Öteki medler dizelerde belirli aralıklarla sıralanmıştır. 5. beyit medsizdir. Medlerin, dizelerin hecelerine dağılımı şöyledir: Beşi 1. becede, yedisi 5. hecede, yedisi 9. hecede, beşi 13. hecededir. 1. hecedeki medler 1a-1b, 3a-3b, 9b; 5. hecedeki medler 1b, 2a-2b, 6b, 7a-7b, 10b; 9. hecedeki medler 1a, 3a-3b, 4a-4b, 7b, 8a; 13. hecedeki medler 2a-2b, 6b, 7b, 10b dizelerindedir.

Gazel, Tablo: 1'de gösterildiği gibi 1. beyitte 4 medle başlamaktadır. Bu şekilde her yöne seslenilmekte, türlü şikâyetler dile getirilmekte, bunlar herkese duyurulmak istenmektedir. 2. ve 3. beyitlerde 4'er med aynı amaçla sürer. Üç beyitteki medlerin toplamı 12'dir. Yani gazelin tamamındaki medlerin yarısı üç beyitte, toplanmış, 5. beyitte med olmadığına göre, öteki yarısı beş beyit arasında bölüşülmüştür. Üç beyitte arka arkaya dalgalar halinde gelen medlerin yarattığı yankı 5. beyitte sıfıra düşer. Bu düşüş, derdini bütün dünyaya haykıran bir âşıkın yorgunluğunun, yılgınlığının ve umutsuzluğunun bir göstergesidir. Ancak âşık, yeni bir umutla canlanarak, yeniden sesini yükseltir. 6. beyitte med 2'ye, 7. beyitte 4'e çıkar. 8. ve 9. beyitte med

sayısı 1'e iner. Âşkın üzerinde kader etkili ve egemen olmaktadır. 7. beyitten sonra âşıkta düş kırıklığı başlamıştır. 10. beyitte med 2'ye yükselir. Son bir çabayla âşık kadere karşı bir direnç gösterse de sonuç tevekküldür. Medlerin ve imalelerin çizdiği eğri, aşağıdaki Tablo: 1'de gösterilmiştir.

———— MEDLER
 ——— İMALELER

Tablo: 1

Gazeldeki imalelerin anlama olan katkıları aşağıda verilmiştir. Bundan ayrı olarak imalelerin iç uyum üzerinde de etkileri vardır. İmaleler aruzda doğal olmayan uzatmalar sayılır. Ancak, iyi kullanıldığında ve bu gazelde olduğu gibi beytin dizelerine simetrik olarak yerleştirildiğinde med kadar önemli olabilmektedir. 1. beyitte imale yoktur. 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. beyitlerde imaleler simetrik olduğu için medlerin simetrisi içerisinde bir uyum oluşturmaktadır. Tablo: 1'deki eğriler, med ve imalenin kimi noktalarda zıt olduğunu göstermektedir. 1. beyitte med 4, imale yok; 5. beyitte imale 5, med yok; 8. beyitte ise, imale 5, med 1'dir. Aslında bu zıtlık, med ve imale arasındaki görev eşitliğini, yani dengeyi göstermektedir. Meddin yüksek olduğu yerde imale alt sıralarda, meddin düştüğü yerde imale yükseklerdedir. 2. ve 7. beyitteki med ve imalenin görev ortaklığını gösteren sayıca eşit-

liği dışında, öteki beyitlerde de aşağı yukarı bu türlü bir zıt denge vardır. Aşağıda görüleceği gibi, ünlü ve ünsüzlerin çizdiği grafik eğri-lerinde de buna benzer bir dengeleyici uyum bulunmaktadır.

Medlerin, şiire kazandırdığı anlam genişlikleri ve derinlikleri beyitlerdeki sıraya göre şöyledir (Medli heceler italik harflerle dizilmiştir. Üzerinde med bulunmayan, ancak yukarıda açıklanan gerekçelere göre son heceleri biraz uzatılarak okunan dize sonu sözcükleri ayrıca içerisinde gösterilmiştir.):

1. *dost*: İlgisizliğin derecesi
bî-rahm: Acımasızlığın şiddeti
derd: Çokluğun sınırsızlığı
hem-derd: Yokluğun derecesi ve dert çekenin bir tek kendisinin olduğu
(bî-sükûn): Dönüşün sürekliliği
(zebûn): Zayıflığın, güçsüzlüğün derecesi
2. *ümmid*: Gölgenin yokluğu, ümitsizliğin derecesi
şevk: Güneşin kızgınlığının ve yakıcılığının şiddeti
idbâr: Rütbenin yüksekliğinin derecesi, talihsizliğin son haddi
tedbîr: Rütbenin alçaklığının derecesi, hiç bir tedbirin etkili olmaması
3. *‘aql*: Yardımın azlığı ve hiç bir işe yaramaması
‘a‘n: Sesi çok yüksekliği
baht: Şefkatsizliğin son haddi, bahtsızlığın derecesi
‘ışk: Belanın çokluğu ve artış hızı
4. *râh*: Yolun uzunluğu ve hilenin, felaketin çokluğu
dehr: Büyü ve hilenin çokluğu ve yaygınlığı
6. *serv*: Uzunluğun derecesi
vâj-gûn: Tersliğin derecesi ve etkinin yokluğu
7. *ma‘lûb*: Sınırının çok uzaklarda olması
ma‘şûd: Menzilin erişilemeyecek uzaklıkta olması
pür-âsib: Felaketin çokluğu
âzmün: Sınavın zorluğu ve yolun uzunluğu

8. *çeng*: Sesin yokluğu ve gizliliği, sesin hiç duyulmaması
9. *âh*: Elinden bir şey gelmemenin, güçsüzlüğün ve çaresizliğin derecesi
(*maḥūf*): Yolun uzunluğu ve tehlikenin çokluğu
10. *reng*: Renklerin çeşidinin bolluğu ve yoğunluğu
nil-gün: Rengin çokluğu ve feleğin gücü; (Nil nehri gibi akan gözyaşının coşkunuğu)
(*al*): Rengin koyuluğu ve dökülen yaşın çokluğu

İmalelerin anlam üzerindeki vurgulama ve pekiştirme işlevi de kısaca şöyledir:

Farsça tamlama -i'lerinde (*kesre-i izâfet*) yapılan imalelerin anlamı pekiştirici ve vurgulayıcı bir işlevi yoktur. Çünkü bu -i'ler, Türkçe cümleler içerisinde, cümle öğeleri arasında doğrudan bir anlam ilişkisi kurmazlar. Bu nedenle, bu -i'lerde yapılan imaleler sadece aruzda ölçüyü düzeltmek içindir. Bunların dışında kalan yerlerde imalenin yarattığı ses-anlam ilişkisi şöyle yorumlanabilir: 4. beyitte "vaşl" ve "sâde-levh"den sonra gelen u, ü bağlaçlarındaki imaleler, her iki dizedeki iki cümle arasında bulunan anlam karşılığını pekiştirmektedir. 5. beyitte "cılve-si" ve "kaş-ı" sözcükleri üzerindeki -iyelik eklerinde yapılan imalelerin anlamı belirleyici ve sınırlayıcı bir görevi vardır. "Cılve" sözüne, "bir kez görünme", "kısacık bir süre için görünme"; "kaş" sözüne, "her kaş", "her birinin kaşı ayrı ayrı" gibi daha belirleyici anlam incelikleri yüklemektedir. 6. beyitte "su" sözcüğündeki imale, "akarsunun uzunluğu" ile "servin uzunluğu" arasında bir ilişki kurmaktadır. 8. ve 9. beyitteki "perde" ve "tefrika" sözcüklerinin son heceleri imalelidir. Arapça ve Farsça sözcüklerde imale yapmanın aruzda kusur sayıldığı ve pek hoş karşılanmadığı daha önce belirtilmişti. Ancak, perdedeki imale, "görünmezliği, gizliliği ve ulaşılmazlığı"; tefrikadaki imale de "bölünmüşlüğü, dağılmışlığı ve amaca olan uzaklığı" vurgulayarak anlamı zenginleştirdiği için bir kusur olarak görülmemelidir. 10. beyitteki "ne" sıfatı üzerindeki imale de anlama bir zenginlik ve çeşitlilik katmaktadır. Rengin "türü, yoğunluğu, eskiden beri sürüp geldiği" bu imaleyle vurgulanmaktadır. Yine bu beyitteki "aña" zamirindeki imale de anlamı sınırlayıcı bir görev yapmaktadır. Yani "yapılan eylemi doğrudan Fuzulî'ye yöneltmekte ve bu eylemin sadece ona yapıldığını, ondan başka kimseye de yapılmadığını" belirlemektedir.

b) *Ünlü ve ünsüzler*: Gazelin ses yapısı, şiirin *seslenme* amacına uygun bir düzen içerisindedir. Gazel, aşağıdaki tablolardan anlaşılacağı gibi bu açıdan yumuşak bir görünüm sergilemektedir. Şiirde *e* ve *i* ünlülerinin çokluğu, *a* ve *u* ünlülerinin bunlara oranla daha az kullanıldığı dikkati çekmektedir. İnce ünlülerle patlayıcı ünsüzlerin bir araya getirilmesi, kalın ünlülerle sızıcı ünsüzlerin daha çok kullanılması, şiire seslenme açısından olgun bir denge sağlamıştır. Uyaklarda, seslenmeye ve uzatmaya çok uygun olan uzun bir *ü* ünlüsünün bulunması her beytin sonunu, boğazda düğümlenip kalan bir çığlık haline getirmiştir.

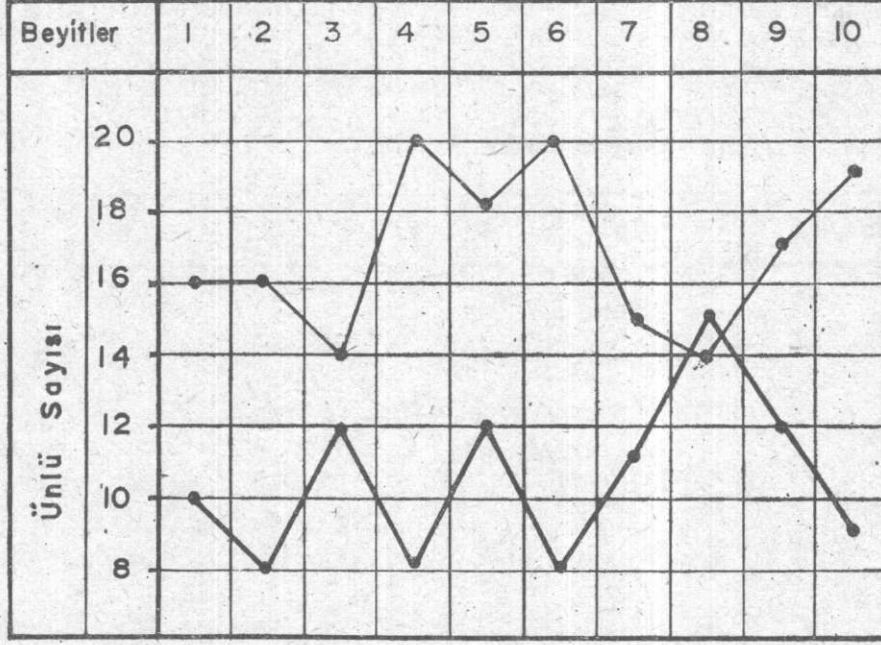
Gazelin ses varlığının ilginç yönleri, ünlü ve ünsüzlerin beyitlerdeki dağılımı ve sıklığı açısından sayıldığında daha belirgin olarak ortaya çıkacaktır. Böyle bir sayım yapmadan önceki okuyuşlarımızda, gazelin ünlü ve ünsüzler açısından dikkatimizi çeken dengeli yapısı, bu sayımla somut bir duruma gelmiştir. Yaptığımız sayıma göre, gazeldeki ünsüzlerin sayısı ünlülerden yarıya yakın oranda daha fazla çıkmıştır. Gazelin tümündeki kalın ünlü sayısı 105, ince ünlü sayısı 169'dur. Patlayıcı ünsüzlerin sayısı da sızıcı ünsüzlere göre daha fazladır. Ancak aralarındaki fark çok azdır. Patlayıcı ünsüzler 218, sızıcılar 192'dir. Patlayıcı ünsüzlerin çokluğunun bu gazelin bir seslenme şiiri olmasında büyük etkisi görülmektedir (Bkz. Tablo: 2).

Beyitler	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Top.
Patlayıcı ünsüzler	25	18	29	18	16	23	22	24	21	22	218
Sızıcı ünsüzler	20	13	17	25	25	18	16	16	23	19	192
Kalın ünlüler	10	8	12	8	12	8	11	15	12	9	105
İnce ünlüler	16	16	14	20	18	20	15	14	17	19	169

Tablo: 2

Bu sonuca göre kalın ünsüzlerle patlayıcı ünsüzler bir denge oluşturmaktadır. Seslenmede yankı uyandıran *a*, *o*, *u* gibi kalın ünlülerin açığı, patlayıcı ünsüzlerle kapatılmıştır. Sızıcı ünsüzler de, bu seslerin yayılarak derinlik kazanmasında etkili olmuştur. Tablo: 3'te görüldüğü gibi, kalın ünlüler şiirin başından sonuna değin, dalgalı bir eğri çizmiştir.

— KALIN ÜNLÜLER
— İNCE ÜNLÜLER

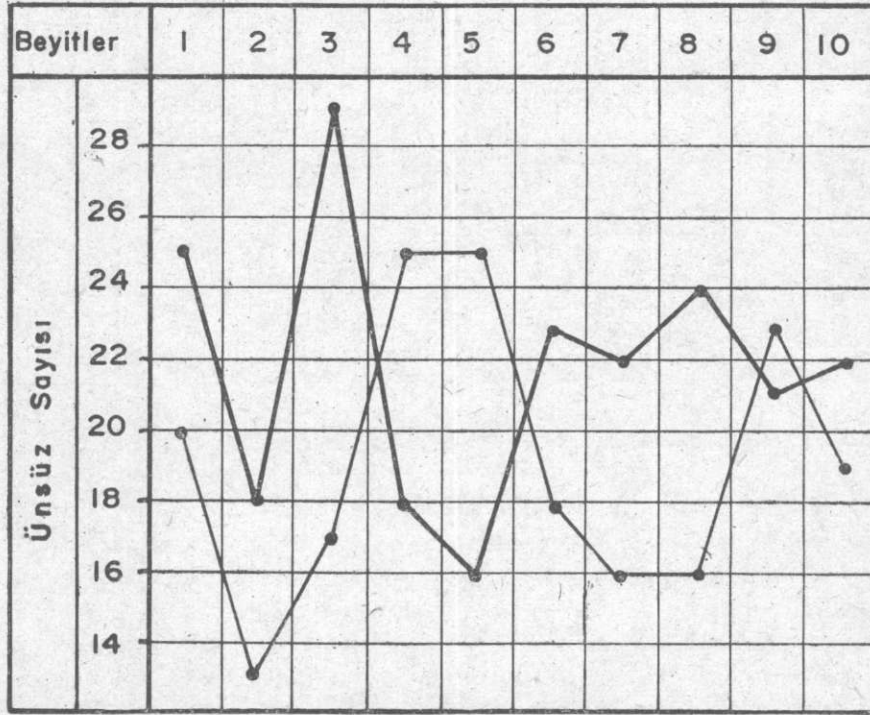
Tablo : 3

İnce ünlülerin eğrisi de, kalın ünlülerin eğrisine ters yönde paraleldir. Her iki eğrinin de başlangıç ve bitiş noktaları bir iki ses farkıyla aynıdır. Kalın ünlülerin eğrisi dört ses farkıyla 7. beyte kadar inip çıkarken, 8. beyitte tepe noktasına ulaşır. Buradan kalın ünlüler yeniden inişe geçerek, 10. beyitte başlangıç sesine düşer. Bu eğri, beyitlerde vurgulanan kavramlar doğrultusunda paralellik göstererek inip çıkmaktadır. Gazelin bölümleri içerisinde 4 ve 9-10. beyitler ben'î yani şairi anlatan beyitlerdir. Fuzulî, âşık ve alçakgönüllü bir şairdir. Kendini övmekten, yüksek sesle kendisinden söz etmekten hoşlanmaz. 4. beyitte "men garîb, men harîf-i sâde-levh", 10. beyitte "çihre-i zerd" diyerek bir anlamda tevazu gösterir. Tablo: 3'te bu beyitlerde eğri en alt noktalara düşer. Buna karşılık 3. beyitte kalın ünlü eğrisi yüksektedir. Çünkü bu beyitte, ayıplama sesinin (*sadâ-yı ta'n*) yüksekliği duyurulmak istenmiştir. 5. beyitte kalın ünlü eğrisi yine yüksektir. Burada da "bela

tufanı selinin" çağltısı vardır. 8. beyitte bu eğri tepe noktasındadır. Çünkü bu beyitte "çengin sesi" işitilecektir.

Ses-anlam ilişkisi açısından ünsüz eğrilerinin görünümü de aşağı yukarı aynıdır.

— PATLAYICI ÜNSÜZLER
— SIZICI ÜNSÜZLER

Tablo: 4

Yukarıdaki Tablo: 4'ün verileri ses-anlam ilişkisi açısından şöyle yorumlanabilir: Patlayıcı ünsüz eğrisi başlangıçta yüksek bir noktadadır. Seslenme kısa cümlelerle yapılmaktadır. 1. beyitte özne ve yüklemden oluşan ikişer sözcüklü 7 cümle, arka arkaya ses dalgaları haliide birbirini izlemektedir. 2. beyitte bu dalgalar kırılıp yayılarak üçer sözcüklü 4 cümleye bölünmüştür. Bu bölünmeyle birlikte patlayıcı ünsüz eğrisi de aşağılara inmektedir. Kalın ünlü eğrisinde olduğu gibi,

patlayıcı ünsüz eğrisi de 3. beyitte tepe noktasındadır. Ayıplama sesinin yer yer giderek yükselişi, aşk belâsının hiç durmadan gündün güne artışı sesle vurgulanmıştır. 4. beyitte şair kendine dönmektedir. Bu dönüşle birlikte patlayıcı ünsüz eğrisi de en alt noktalara doğru hızla düşer. Fuzulî, burada kendini tanımlamaktadır. O, garîb ve sâde bir insandır. Şiir içerisinde kendini bu sıfatlarla sunarken sert seslerden uzaklaşarak yumuşak ve fısıltılı sesleri seçer. Sızıcı ünsüz eğrisi de burada en yüksek noktasına ulaşır. Sızıcı seslerin yoğunluğu 5. beyitte de sürer. Sehî-kad, 6. beyitte söylendiği gibi servidir. Servisi kenarlarında olur ve yelde nazlı nazlı salınır. Servinin salınışının hışırtısı ve sudaki görüntüsüyle dalgaların sesi, eğrinin bu noktasında sezilmektedir. 5. beyitten sonra patlayıcı ünsüzlerin eğrisinde yeniden bir yükselme başlar. Bu, 6. beyitteki bilginin ağırbaşlılığını altüst eden rüzgârın sesidir. Bu aynı zamanda 7. beyitteki sınav yolunu kesen felakete karşı bir uyarı sesidir. Eğri, çeng sesini duyurmak için 8. beyitte biraz daha yükselir. Çeng sözcüğündeki ç, n, g ve hemen arkasından gelen tek sözcüğündeki t ve k patlayıcı ünsüzleri, çalgının tellerine vurmaya çıkan sesi vermektedir. 10. beyitte ben'e ulaşan eğri, Fuzulî'nin mütevekkil sakinliğine uygun bir noktadadır.

c) *Alliterasyon ve ses göndermeleri*: Gazelde yukarıda belirtildiği gibi, ünlü ve ünsüzlerin beyitlerin anlamıyla uyuşan bir dağılım içinde bulunması, şiirin ses açısından dengeli yapısının sonucudur. Ünlü ve ünsüzlerin şiirin tümüne dağılımının dışında, beyitlerde ve kimi dizelerde şiirin özüne uygun olarak yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlardan başka şair, kimi dizelerde, ikili ünlü-ünsüz ses gruplarını kulakta etkili bir yankı bırakacak biçimde kullanmıştır. Bu türlü ikili kullanımlar Fuzulî'nin başka şiirlerinde de görülen bir özelliktir.

Gazelde çarpıcı bir yankı uyandıran ikili ses grupları ve ses yinlemeleri beyitlere göre şöyledir:

1. ra/ra, de/de, rv/vr, oğ/oğ; d, n
2. sâ/zâ, id/id, ây/ây, ek/ge; d, r, t
3. me/em, şş/şş; d, n, t
4. âh/ha, as/sâ; r, h, n, ş
5. he/eh, se/es, hî/hi, kş, /şş; s, h, r
6. te/te, ni/ni, dâ/da, te/et; t, s, d

7. at/ta, mi/im, ma/ma, ha/ha; m, r, t
8. āh/ha, ne/en, et/te, iṣ/iṣ, sā/sa, bā/bā; n, s, t
9. ik/ki, ye/ey, ah/āh; t, h, r, k
10. re/er, du/du, ne/en; n, r, l

Bu ikili ses grupları ve alliterasyonlar, ünlü ve ünsüzlerin işlevi incelenirken belirtilen ses-anlam ilişkisinin sağlanmasında aradaki bağı güçlendirici ve destekleyici bir etki yapmaktadır.

Gazelde, kısaca “beyit ya da dizeleri, bir öncekinin sonuyla bir sonrakinin başını sözcüklerle birbirlerine bağlama” demek olan *iâde* sanatı biçiminde sözcük yerine sesler kullanılarak bir tür *ses göndermesi* yapılmıştır. Ses göndermesi, bir önceki beyitteki bir sözcüğün ya da önceki beytin son dizesinin kulakta uyandırdığı yankı kaybolmadan, sonraki beyitte aynı seslerin ortaya çıkmasıdır. Dize içi ve beyitler arası ses göndermeleri, şiirin iç uyumunu artırmakta ve seslerin birbirine bağlanarak zincirleme bir biçimde son beyte kadar taşınmasını sağlamaktadır. Sesle birlikte, duygu ve düşüncelerin de birbirine bağlanmasında ses göndermeleri etkili olmaktadır. Bu durum beyitler arasındaki organik bağa güç katarak, gazelin bütünlüğünü pekiştirmektedir. Böyle zincirleme bir ses bağı olan gazellerin beyitlerinin yerlerini değiştirme olanağı yoktur. Yaygın bir düşünce olan, divan şiirindeki gazellerin baş ve son beyitleri dışında kalan beyitlerinin yerlerinin değişmesiyle an'lamın etkilenmeyeceği savı, her gazel için geçerli değildir. Özenle incelenirse, pek çok gazelde beyitleri birbirine bağlayan bir ses, bir söz bulunabilir. Gazeldeki ses göndermeleri, şiirin bütünlüğünü sağlamlaştıran temel bir öge olduğu gibi, beyitler arasındaki uyuma canlılık ve akıcılık da kazandırmaktadır.

Gazeldeki ses göndermeleri, beyitlerdeki kimi sözcükler arasında ya *ses evirmesi* ya da alliterasyonların beyitten beyte birbirini izlemesi biçiminde yapılmıştır. Ses evirmelerinin bir bölümü sözcüklerin Arap harfleriyle yazımına dayanır. Beyitleri birbirine bağlayan ve ayrıca kimi beyitlerin dizeleri arasında da bulunan bu sesler sırasıyla şöyledir:

1-2	‘ālī / ālī (←-ṭālī‘ طالع / ‘ālī عالی)
2a-2b	āil / ālī (←-zā’il / ‘ālī)
2-3	mmī / imm (←-ümmīd / himmet), dūn / dūn

- 3-4 şķ / şķ (←şefķat / 'iřķ)
- 4a-4b vasl / salv (←vasl / sâde-levh)
- 4-5 ķş / şķ (←nakş / ķaşı / meşķ), ehr / her (←dehr / her)
- 5a-5b belâ / âl-eb (←belâ / hilâl-ebür) (Bir ses evirmesi de *cilvesi* جلوهسى ve *seyl* سيل sözcükleri arasında vardır.)
- 5-6 lâl / lâl (←hilâl / lâle); ebr / ber (←ebrû / berg) (*Hilâl* هلال ile *lâle* لاله, arasında bir *kalb* sanatı yapılmıştır. Kalb, bir sözcüğün harflerini yer değiştirerek yapılan bir tür cinastır. *Lâlenin* yaprakları (harfleri), rüzgârda uçuşup dağılıncâ *hilâl* sözcüğü ortaya çıkar.)
- 6-7 str / srt, ser / ser (←serv / ser-had)
- 7-8 srt / srt, had-i / âhid (←ser-had-i / şâhid)
- 8a-8b řî / iř (←nişîn / 'işret) (Bir ses evirmesi de ayrıca *sahbâ* ve *habâb-ı sâf* sözcükleri arasında vardır.)
- 8-9 te / te (←'işret / tek / tefrika)
- 9a-9b ah / âh (←mahûf / âh) (Bu beyitte *tarik* ve *tefrika* sözcükleri arasında da bir ses evirmesi yapılmıştır.)
- 9-10 reh / hre (←reh-nümün / çihre)
- 10a-10b ihr / ihr (←çihre / sipih)

Gazelde, iç uyumun oluşmasında, Arapça sözcüklerin vezinlerinin ve ses bakımından bunlara benzeyen Farsça sözcüklerin önemli bir rolü vardır. Gazelde pek az Türkçe sözcük bulunması, Arapça ve Farsça sözcüklere bu açıdan önem kazandırmıştır. Arapça sözcüklerde vezin, sözcüğün morfolojik olarak işlevini gösterir. Aynı vezindeki sözcükler (*mütevâzin*) anlam bakımından bir paralellik belirttiği gibi, ünsüzleri değişik de olsa, aynı ünlüleri yapılarında taşıdıkları için söyleyiş bakımından bir uyak etkisi uyandırırılar. Gazeli oluşturan sözcüklerin bu özellikleri, iç uyum üzerindeki etkili öğelerden biridir. Uyağın iki sözcük arasında olması nedeniyle gazelde geçen sözcüklerden aynı vezinde en az 2 örneği olanlar şöyle verilebilir:

fa'1 vezninde 15 Arapça sözcük vardır: Bu veznin ünlüsü a ya da e'dir. rahm, şevk, akl, ta'n, vasl, levh, mekr, dehr, nakş, seyl, hatt, meşķ, kadd, aks, hadd. Her ne kadar dilbilgisi açısından Farsça sözcüklerin vezninden söz edilemezse de, derd, germ, baht, berg, serv, çeng,

zerd, eşk, reng gibi sözcükler ses benzerlikleri nedeniyle sanki fa'1 veznindeymiş gibi düşünülebilir.

fā'îl vezninde 5 Arapça sözcük vardır. Bu veznin ünlüleri uzun ā ve kısa i ya da i'dir. ṭābī', zā'il, 'ālī, šāhid, ḥāşıl. Farsça dāniş sözcüğü de bunlara benzemektedir.

fa'îl vezninde 4 Arapça sözcük vardır. Bu veznin ünlüleri kısa a ve uzun î'dir: kavî, ğarîb, ḥarîf, ṭarîk.

tef'îl vezninde 4 Arapça sözcük vardır. Bu veznin ünlüleri e ve uzun î'dir: tedbir, teşvîş, temkîn, te'sîr.

fi'let vezninde 3 Arapça sözcük vardır. Bu veznin ünlüleri kısa i ve e'dir: himmet, miḥnet, 'işret.

mef'ûl vezninde 2 Arapça sözcük vardır. Bu veznin ünlüleri e ve uzun ū'dur: maṭlûb, maḫşûd.

fa'let vezninde 2 Arapça sözcük vardır. Bu veznin ünlüleri kısa a ve e'dir: şefkat, devlet.

fu'ûl vezninde 2 Arapça sözcük vardır. Bu veznin ünlüleri kısa ü ve uzun ū'dur: sükûn, cünûn. Ses bakımından ('alâ-vezni...) Farsça füzûn, füsûn, nümûn sözcükleri de bunlara benzemektedir.

Farsça ya da Türkçe şu sözcükler arasında da bir tür vezin ortaklığı denilebilecek ses benzerliği vardır: sāye/pāye/sāde/lāle, kem/men/ser/her/reh/, āzmûn/vāj-gûn, belā/nevā, āh/rāh, çoḥ/yoḥ, yir/bir gibi.

3. Sözdizimi İncelemesi

Gazel, sözdizimi açısından da ilginç bir yapı göstermektedir. Gazelin tümü, son iki dizedeki 5 fiil cümlesinin dışında, ad cümlelerinden oluşmuştur. 5 fiil cümlesine karşılık, gazelde, 2 sözcüklü cümleden (özne+yüklem) 8 sözcüklü cümleye (özne+tümleç...+yüklem) kadar 30 ad cümlesi vardır. 5 fiilden biri geniş zaman (*bilmen*), biri istek kipi (*neyleyem*), biri emir (*gör*) ikisi de miş'li geçmiş zaman (*dutupdur*, *geçmiş*) çekimindedir. 30 ad cümlesinden 29'una -dur/-dür bildirme eki getirilmemiştir. 10. beyitteki 30. cümledeki bildirme eki (*dutupdur*), sanki bütün bu cümlelerin hepsine birden geçerli olmak üzere konulmuş gibidir. Gazelin sözdizimsel yapısı gerçekten de öyledir. Her cümle virgülle ya da *ve* bağlacıyla birbirine bağlanmış gibi hiç kesintiye uğramadan 9. beyte kadar gelmektedir. Gazelin ilk üç beytindeki cüm-

lelerin sonuna -dur/-dür ekini yerleştirirsek cümleler daha açık olarak ortaya çıkar:

Dost bî-pervâ(*dur*), felek bî-rahm(*dur*), devran bî-sükûn(*dur*),
 Derd çoh(*dur*), hem-derd yoh(*dur*), düşmen kavî(*dür*), tâli'zebûn(*dur*),
 Sâye-i ümmîd zâil(*dür*), âfitâb-ı şevk germ(*dür*),
 Rütbe-i idbâr âli(*dür*), pâye-i tedbîr dîn(*dur*),
 Akl dîn-himmet(*dür*), sadâ-yı ta'n yir yirden bülend(*dür*),
 Baht kem-şefkat(*dür*), belâ-yı ışk gün günden füzûn(*dur*)...

Ancak, bu kuruluşta olan cümleler şiirsel anlatıma uygun düşmediği gibi, nazım sözdizimi içerisinde de gereksiz bir fazlalıktır. Gazelin bir seslenme şiiri olduğu belirtilmişti. Seslenmede amaç ikinci ve üçüncü kişilerle bir iletişim kurmaktır. Bu iletişimin hızlı ve kısa yoldan gerçekleşmesi beklenir. Bunun için şair kısa ad cümleleri kurarak eklerden kaçınmıştır. Anlatımda, hızlı bir iletişim sağlamak ve daha etkili olmak amacıyla, anlamayı aksatmayan her hangi bir cümle ögesinin eksik söylenmesi bir dil olayıdır. Ad cümlelerinin yüklemelerinden -dur/-dür bildirme ekini kaldırmak, anlatımda daha etkili olmak amacıyla yapılmış bir *eksilti*dir (*ellipse*). Nazımda eksiltili kullanım ve kesik cümle bir anlam sanatıdır (*kat'*). Etkili bir anlatım yolu olan eksilti, atasözlerinde çok başvurulan bir durumdur. Örneğin -dur/-dir eki bulunmayan şu atasözlerinin anlamı, zihinlerde daha kalıcı bir iz bırakmaktadır:

El ile gelen düğün bayram.
 Çam sakızı çoban armağanı.
 At binenin kılıç kuşanının.

Gazeldeki ad cümleleri, deyim yerinde ise, yukarıdaki atasözlerinin yapısında sağlam kuruluşlu cümlelerdir. Söz açısından kısa, anlam açısından yoğun olmaları nedeniyle bu cümleler birer özdeyiş niteliğindedir. Bu türlü ad cümleleri, karşı tarafa iletilecek sözün daha vurucu ve iz bırakıcı olması için seçilmiştir denilebilir.

Gazelde cümleler, sözcüklerin sayıları bakımından da rastgele bir yapıda değildir. Cümlelerdeki sözcüklerin sayısı, şiirin ses yapısıyla yakından ilgilidir. Ses incelemesi bölümünde belirtildiği gibi 1, 2 ve 3. beyitte dörder med vardır; 4. beyitte medler 2'ye, 5. beyitte de sıfıra düşmektedir (Bkz. Tablo: 1). Bu durum ses-anlam arasında bir paralellik sağladığı gibi, ses-sözdizimi arasında da uygunluk sağlamaktadır: 1. beyitte 7 ad cümlesi vardır. Bunlar,

iki sözcükten oluşan cümlelerdir. 1. beyitte, seslenmenin başlangıcında arka arkaya 7 kısa cümle sıralanmıştır. 2. beyitte, cümleler 3'er sözcüklü 4 cümleye düşer. 1. beyitte kısa cümlelerle seslenmedeki amaç ortaya çıkmış, uyarı yapılmış ve karşı tarafın dikkati çekilmiştir. Bundan sonraki beyitlerde, açıklama için cümle sayısı azalırken, cümlelerdeki sözcüklerin sayısı ters yönde artmaktadır. 3. beyitte ikişerden 3 ve 5 sözcüklü 4 cümle yer alır. 4. beyitteki 4 cümlelerin 4'ü de, *ü* bağlaçları sayılmazsa 4 sözcüklüdür. 5. beyitte cümle sayısı 2'ye inerken, sözcük sayısı da 8'e çıkar. Bu durum ses-sözdizimi-anlam bağının kurulmasının bir sonucudur.

6, 7 ve 8. beyitlerde her birinde 6-7 sözcüklü ikişer cümle yer almıştır. 9. beyitte 5 cümle vardır. 3'ü ad, 2'si fiil cümlesidir. 10. beyit 3 fiil cümlesiyle son bulur.

Eksiltili, yani bildirme eki atılmış ad cümleleri genellikle zamana bağlı bir yargı bildirmez. Ancak, -dır/-dir ekiyle kurulanlar, geniş zaman anlatır. Geçmişten geleceğe kadar çok geniş bir zaman diliminde durmadan tekrar eden olayları ve durumları anlatabilmek için Fuzulî bu cümle yapısını seçmiştir. Şiirde söz konusu edilen bütün olumsuz şeyler, "vardı-var-var olacak" kalıbı içinde anlatılmıştır. Bu şiirde geniş zaman, mutsuzluğun, umutsuzluğun ve güçsüzlüğün bir simgesi olarak kullanılmıştır. Fiil cümleleri de zamanları açısından bu sonucu aykırı yönde etkileyecek bir biçimde değildir.

Gazelde, şair kendini ve kendisini etkileyen dış çevreyi anlatmaktadır. Ad cümlelerinin öznelerinin çoğu kendine, yani 1. kişiye ben'e yöneliktir. Örneğin *dost(um) bî-pervâ, derd(üm) çoh, hem-derd(üm) yoh, düşmen(üm) kavî, tâlî'(üm) zebûn, akl(um) dîn-himmet, baht(um) kem-şefkat...* cümlelerinin öznelerinde gizli bir 1. kişi iyelik eki vardır. Bu eklerin kullanılmaması bir eksiltidir. Bundan da amaç -dur/-dür ekinin düşürülmesinde olduğu gibi aynıdır. Bu gazelde, *ben'li anlatım* yani 1. kişiyle anlatım söz konusu değilse de, 4. beytin başında iki kez "ben" zamirinin yinelenmesi, şairi önemli bir özne durumuna getirmektedir. Şair 9. beyitte *bilmen* ve *neyleyem* fiillerindeki 1. kişi ekini peş peşe iki kez kullanmıştır. 4. beyitte kullanılan iki "ben" zamiriyle 9. beyitteki kişi ekleri arasında organik bir bağ vardır: *Ben garîb(im), ben harîf-i sadelevh(im), bilemiyorum, ne yapayım (bilmen, neyleyem)*. Şair bu türlü bir ben'li anlatımla kendini, kendisine karşı zıt ve ters yönde olan her şeyin yöneldiği bir odak noktası olarak göstermektedir.

Gazelde, bir iki örnek dışında ad durum eki, iyelik eki... gibi ekler kullanılmaktan özellikle kaçınılmıştır. İki nedenle böyle bir yol izlenmiştir: Birinci neden, Farsça tamlamalarla beyitlerde simetrik bir yapı kurmak; ikinci neden ise hece sayısı az sözcükler ve kısa cümlelerle anlamı yoğunlaştırarak okuyucuya seçeneği bol bir çağrışım ortamı hazırlamak. Aşağıda gösterilen simetrik yapı 8 beyit içerisinde ancak üç yerde (yir-den / gün-den, cilve-si / kaş-ı, yil-de / su-da) birbirine paralel olarak bu ekler kullanılmıştır. 7. beyitteki *ser-had-i matlûb* ve *menzil-i maksûd* tamlamaları kimi Fuzulî *Divanlarında*¹⁹ *ser-had-i matlûba* ve *menzil-i maksûda* biçimindedir. Yukarıda belirttiğimiz nedenlerle birlikte, bu tamlamaların -e yönelme durumu eki almadan tespit edilmeleri hem anlam bakımından hem de yahn biçiminde Fuzulî'nin büyük bir başarıyla kullandığı medde olanak vermesi bakımından daha doğrudur.

Gazelde hızlı bir seslenme ve iletişim sağlamak için uygulanan yolların yanında, şiirde geçen sözcüklerin hece sayısının da önemli bir rolü olmaktadır. Gazelin söz varlığı sözcüklerin hece sayıları açısından şöyledir: 1 heceli 68, iki heceli 73, 3 heceli 8 ve 4 heceli 1 sözcük. (Sayılar, birleşik sözcükler dikkate alınmadan bulunmuş sayılardır.) Bu sayısal değerler, kısa sözcüklerin anlatıma belli bir yön verebilmek için özellikle seçildiğini göstermektedir.

Farsça tamlamalar açısından gazel zengin bir metindir. Dolayısıyla Arapça ve Farsça sözcüklerin oranı Türkçelere göre çok fazladır. Gazelde 21 Farsça ad ve sıfat tamlaması (*terkîb-i izâfî* ve *terkîb-i tavsîfî*), 16 Farsça birleşik sıfat (*vasf-ı terkîbî*) ve 5 Farsça zincirleme tamlama vardır. Gazelin söz varlığı, tekrar edilenlerle birlikte 27 Türkçe sözcüğe karşılık 66 Arapça ve 53 Farsça sözcükten oluşmaktadır. Bu sayısal verilere göre Türkçe sözcükler açısından pek olumlu görünüm olmasa da, şiirde, Fuzulî'nin güçlü şairliğinin, Türkçe cümle kuruluşu ve sözdizimindeki etkisi açık olarak kendini belli etmektedir. Gazelin her dizesi, çok rahat okunan, baştan sona kadar hiç bir ses, söz ve ölçü engelini takılmadan akan bir yapıdadır. Bu kadar çok tamlama ve Arapça, Farsça sözcük arasında Türkçenin hâlâ kendini göstermesinin s.rını, yukarıda belirtilen ad cümlelerinin büyük çoğunluğunda bulunan özne + tümleç + yüklem düzenindeki Türkçe cümle yapısında aramalıdır. Baştan 9. beytin 1. dizesine kadar dize sonlarında hep yüklem bulunur. Yine baştan 6. beytin dışında bütün dize baş-

¹⁹ Tarlan, s. 128 ve Şerh. c. III, s. 23.

larında cümlelerin özneleri yer almıştır. Sözcükler, tamlamalar yabancı da olsa, Türkçe cümle yapısı ve kuruluşu bu yabancı öğeler üzerinde etkili olabilmektedir.

Gazelde kullanılan 146 sözcüğün büyük çoğunluğunu adlar oluşturur. 96 ad, 34 sıfatla nitelendirilmiştir. Bunların arasında fiil olarak sadece 5 sözcük vardır. Baştan sona ad cümlelerinden oluşan bir şiirde ad ve sıfatların çoğunlukta olması doğaldır. Aynı zamanda, çeşitli olay, durum ve kavramlar arasında benzerlik ve zıtlıkların anlatıldığı gazelde eş, yakın ve karşıt anlamlı sözcüklerin bir dökümü yapıldığında ikili, üçlü kümeler oluşturduğu görülmektedir. Yakın ve eş anlamlı ya da aynı kavram içine giren sözcük kümeleri: felek~devrân~dehr~si-pihr, bî-sükûn~bî-sebât, tâlîc~baht~devlet, akl~dâniş, rûthe~pâye, teşvîş~mekr~nakş~füsun, mülk~ser-had~menzil, râh~reh~tarik, bî-pervâ~bî-rahm, dost~hem-derd~şâhid, matlûb~maksûd~maksad, belâ~mihnet~âsib~mahûf, ümmîd~şevk, kavî~germ, imtihân~âzmûn, hügend~âli, ser-hat~meşk, aks~vâj-gûn~nigûn, şefkat~himmet, sadâ~nevâ, seyl~tûfan~su...

Karşıt anlamlı sözcük kümeleri de şunlardır: dost / düşmen, çoh / yoh, kavî / zebûn, âli~bügend / dîn, kem / füzûn, akl / cünûn, tefrika / cem'iyet, bî- / pür...

Eş ve yakın anlamlı ad ve sıfatlar, şiirin ekseni durumundaki *ben-çevre* çelişkilerini değişik yönleriyle anlatmak ve âşka yönelik olumsuzlukların onun hayatında ezelden ebede olan sürekliliğini belirtmek için çok kullanılmış ve tekrarlanmıştır.

Gazelin sözdizimi açısından en önemli özelliği, 1-8. beyit dizelerinin kendi aralarında dikey olarak denk bir yapıda ve aynı kuruluşta olmasıdır. Ancak, 9 ve 10. beyitte baştan beri gelen simetrik yapı bozulmuştur. Bu değişiklik de kanımca rastlantıya bağlanamaz. Bu iki beytin düzensiz kuruluşuyla anlam arasındaki ilişki, *anlam incelemesi* bölümünde açıklanmıştır. Divan şiirinde, dizelerdeki sözcükleri ölçü ve uyak bakımından birbirine denk getirme (*mütevâzin* ve *mukaffâ*) *tarsî* sanatıdır. Dizelerdeki sözcükler sayı bakımından da birbirine eşit olmak zorundadır. Dizeleri yapı bakımından böyle simetrik ve paralel (*mütenâzur* ve *mütevâzî*) olan beyit ve şiirlere *murassa'* denir. Bu denklik sadece sözcüklerde değil tamlamalar ve Türkçe eklerde de aranır. Örneğin Ziya Paşa'nın aşağıdaki beyitlerinde her iki özellik de görülmektedir:

Menba^ç-ı enhâr-ı âb-ı mekremet
Maṭla^ç-ı envâr-ı tâb-ı merḥamet
Münḥaşırdır sözlerim evşâfına
Muntazırdır gözlerim elṭâfına

Gazelde, özellikle 2-8. beyitler tam bir simetri ve paralellik gösterse de, yukarıdaki beyitlerde olduğu gibi eksiksiz bir *tarsî* sanatının varlığından söz edilemez. Örneğin himmet / şefkat, sadâ / belâ gibi sözcükler uyaklı, garîb / harîf (fa^çl), temkîn / te'sîr (tef^çl), matlûb / maksûd (mef^çül) gibi sözcükler aynı ölçüde de olsalar çoğunluğu bu ölçütler dışındadır. Zaten Fuzulî bu gazelinde, tarsî sanatının yukarıdaki biçimsel ölçütlerinden ayrı bir yönde simetri ve paralellik kurmuştur. Aşağıdaki Tablo: 5'te görüleceği gibi, sözcükler dizelerdeki konumları açısından küçük iki yer dışında birbirine denk ve birbiriyle uyum içerisindedir. Bu dizelerdeki asıl önemli olan simetri ve paralellik, anlamda ve kavramlar arasında kurulan karşıtlık ve eşitliktedir. Fuzulî, anlam ve kavramlardaki karşıtlığı, dizelerin kuruluş bakımından denkliği ve eşitliğiyle sağlanmıştır. Beyitlerdeki bu dikey denklik ve eşitlikler Tablo: 5'te verilmiştir. Gazelin simetrik yapısıyla anlam arasındaki bağıntı daha sonraki bölümde incelenmiştir. Gazelin 1. beyti, öteki beyitlerin (2-8) simetrik yapısına uymamaktadır. 1. beyitte dizeler kendi aralarında değil, her dize kendi içerisinde simetrik bir görünümündedir. 1. beyitteki iki sözcüklü ad cümlelerinin özneleri (adlar) birinci sıra, yüklemeleri (sıfatlar) ikinci sıra olarak yerleştirilirse şöyle bir şema ortaya çıkar:

1. dize	dost	felek	devrân	
	bî-pervâ	bî-rahm	bî-sükûn	
2. dize	derd	hem-derd	düşmen	ṭâlî ^ç
	çoğ	yoğ	ḳavî	zebûn

Aşağıdaki tabloda dikey | çizgi simetrik sözcük ve ekleri, dikey || çizgi de cümleleri birbirinden ayırmaktadır. Tabloda medli heceler italik, imaleli hecelerde uzatılan ünlüler siyah harflerle gösterilmiştir.

2.	sâye	-i	tümmîd	zâ'îl	afitâb	-i	şevḳ	germ		
	rütbe	-i	idbâr	'âllî	pâye	-i	tedbîr	dûn		
3.	'aḳl	dûn	-	himmet	şadâ	-yî	ṭa ^ç n	yir yir	-den	bülend
	baḫt	kem	-	şefḳat	belâ	-yî	'ıṣḳ	gün gün	-den	füzûn

4.	men	ğarīb	-i	mülk	-i	vaşl	u	râh	pür	-	teşvîş	ü	mekr
	men	harif	-i	sâde-levh			ü	dehr	pür	-	nağş	u	füsün
5.	her	sehî	-	kad	cilve	-si	bir	seyl	-i	ţufân	-i	belâ	
	her	hilâl	-	ebrü	kaş	-i	bir	ser-ھاٲ	-i	meşk	-i	cünün	
6.	yil	-de	berg	-i	lâle	tek	temkîn	-i	dâniş		bî-sebât		
	su	-da	aks	-i	serv	tek	teşîr	-i	devlet		vâj-gün		
7.	ser-ھاٲ	-i	mağlûb	pür	-	mihnet	tarîk	-i	imtihân				
	menzil	-i	mağşûd	pür	-	âstb	râh	-i	âzmün				
8.	şâhid	-i	mağsad	nevâ	-yî	çeng	tek		perde-nişin				
	sâgar	-i	işret	habâb	-i	şâf	-i	şahbâ	tek		nigün		

Tablo: 5

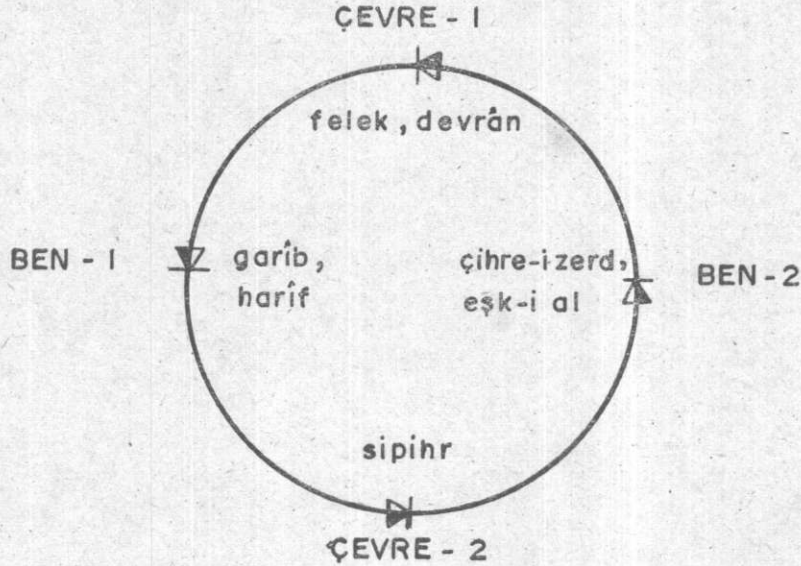
4. Anlam İncelemesi

Gazel divan şiirinde bölümlere ayrılmaz, beyitlerin oluşturduğu bir bütünlük içerisindedir. Yapısal yönden bakıldığında bu gazel iki bölümdür: I. bölüm, *çevre-1* ve *ben-1* olarak iki alt bölüme ayrılır. Çevre-1'de şairin dışındaki ve kendine karşı olan içindeki soyut dünya tanıtmıştır. Merhametsiz felek, sükûnetsiz dünya, ilgisiz dost, olmayan dert ortağı, kıyanan insanlar, hile ve düzenlerle dolu yol, büyüleyici yazı ve resimlerle süslü dünya, çevre-1'deki dış dünyadır. Bitip tükenmeyen derd, sürekli artan aşk belası, şiddetli heves ve arzular, güçsüz talih, şefkatsiz baht, kaybolan ümitler, işe yaramayan tedbirler, güçlü nefis düşmanı, yardımcı olmayan akıl, yine çevre-1'de tanıtilen şairin iç dünyasıdır. Bütün bunlardan sonra da şair kendisini ben-1'de sunar. Ben, yurdundan ayrı düşmüş zavallı bir *garîb*dir. Ben, temiz kalbli basit bir insandır.

Çevre ve *ben*, güçlü bir zıtlık ve karşıtlık tablosu çizmektedir. *Ben* tek ve yalnızdır; güçsüz ve savunmasızdır. *Çevre* çok ve kalabalıktır; güçlü ve saldırgandır. Bundan dolayı *ben*, büyük bir yalınlık ve çaresizlik içindedir; kendine karşı olan bu olumsuz çevreden kaçıp kurtulmak ve bir yere sığınmak istemekte, bunun için bir yol aramaktadır. Bu kurtuluş yolu arayışı II. bölüm'de çevre-2'de açıklanmıştır.

Şair, ilk sığınacak yer olarak servi boylu ve hilal kaşlı güzelleri görür. Ancak bunlar ona bela ve çılgınlıktan başka bir şey vermemektedir. İkinci olarak, bilime ve talihin sağladığı makam ve mevki yükseklğine yönelir. Bunlar da şaire yardımcı olamazlar. Bilim, rüzgârın önünde savrulup gitmekte, devlet ise suya yansımış bir hayal gibi görünmektedir. Şair üçüncü olarak, dilek ve isteklerini gerçekleştirebileceği, onlara ulaşabileceği bir yola girmek ister, ama bu yol da zorlu bir sınavı gerektirmektedir. Şair elini attığı her yerden eli boş dönmüştür. Son bir umutla içki meclisine yönelir. Ancak burada da aradığını bulamaz. Saz susmuş, içkiler dökülmüştür. Şair bütün bu olumsuz durumlar karşısında bir karar verme aşamasına gelmiştir. Ortalık karmakarışıktır, her yer tehlikelerle doludur. Tek başına bu ortamdan kurtulmayı başaramamıştır. Kendisini kurtaracak bir kılavuz aramaktadır. Ne yazık ki o da yoktur. Şaşırmış ve ne yapacağını bilemez bir duruma düşmüştür. *Ben-2* alt bölümünde şair, sonunda acı bir yenilgiyle ve içten bir tevekkülle kadere boyun eğer.

Şiirin bu kurgusu bir kısır döngüyü anlatmaktadır. Çevre-1, *felek* ve *devrân* sözleriyle başlıyor, çevre-2 aynı anlamdaki *sipih* sözcüğüyle bitiyor. *Ben-1* *garîb* ve *harîf* olarak sunuluyor, *ben-2*'de *çihre-i zerd* ve *eşk-i al* sembolleriyle âşık niteliği vurgulanıyor. Böylece başlangıç noktasına geri dönülüyor (Bkz. Tablo: 6).

Tablo: 6

Gazelin simetrik yapısına bağılı olarak çeşitli kavramlar arasında I. bölümde karşıtlıklar, II. bölümde eşitlikler kurulmuştur. Yani dizelerin yapısındaki kuruluş eşitliği, anlamla tezat oluşturmaktadır. Özellikle 2-4. beyitlerde karşılaştırılan kavramlar söz bakımından eşit, öz bakımından zattır. Başka bir deyişle biçim eşitliği, anlamda zıtlığı doğurmaktadır.

II. bölümün 5-8. beyitlerinde yine dizelerin simetrik yapısına uygun olarak eşitlikler verilmiştir. Birinci dizenin anlamıyla, ikinci dizenin anlamı arasında nicelik ya da nitelik açısından bir benzerlik bulunmaktadır.

II. bölümün ben-2 alt bölümünde şiirin başından beri sürüp gelen simetrik düzen bozulmuştur. Çünkü beyitlerde dünyadaki karışıklık, dağınıklık ve düzensizlik (*tefrika*) böyle bir biçim-öz ilişkisi kurularak anlatılmıştır. Bu durum öteki beyitlerle bir çelişki değil, tersine 1-8. beyitlerin yapısını tamamlayan tutarlı bir durumdur.

Gazelin tamamı çok çeşitli sıfatlarla nitelenebilecek bir karşıtlıklar düzeni sergilemektedir. Her kavramın altında az/çok, alçak/yüksek, güçlü/gücsüz, var/yok, sade/karışık, düz/ters ... karşıtlıklarından biri ya da ikisi bulunmaktadır. Aşağıdaki Tablo: 7'de tek/çok kavramıyla ilgili karşıtlıklar verilmiştir. Bunların içerisinde kimi-leri, öteki karşıtlıklardan birini ya da birkaçını da içermektedir.

Tek (az, yok)	Çok (var)
(kendi)	dost (yüce, ulu)
felek	merhametsizlik
devrân	sükûnetsizlik, dönüş
(kendi)	derd
(kendi)	dert ortağı (hiç yok)
(kendi)	düşman
(kendi)	talihsizlik
sâye	güneşin yakıcılığı
tedbîr (yok)	bahtın düşkünlüğü
akl (az)	ayıplama
baht (az)	bela
men garîb	hile ve düzen dolu yol (uzun)
men harîf	hile ve büyü dolu dünya (geniş)
her sehf-kad	tufan ve sel
her hilâl-ebîrâ	yazı alıştırması
lale yaprağı	rüzgâr (süreklilik)
serv	su (engin ve hep dalgalı)
ser-had	mihnet dolu, (uzun) yol
menzil	bela dolu, (uzun) yol
şâhid	perde
nevâ	perde
sâgar	sahbâ, habâb
(kendi)	tefrika
tarîk	mahûf
(kendi)	kılavuz (yokluk)
çihre	sarılık, kırmızılık
(kendi)	renkler

Tablo: 7

Bunlardan başka, 34 kavramın da şiirde söylenmemiş karşıtları anımsatılmak istenmiştir. Şiirde çoğu olumsuz bir kavram biçiminde geçen olguların olumlu karşıtları bir *beklenti* olarak bu yolla sezdirilmiştir. Okuyucuyu bu yönde çağrışımlara çeken şair, çok zengin bir kavram varlığı yaratmıştır. Aşağıdaki Tablo: 8, bu zengin kavram varlığının örnekleridir.

Olgu	Beklenti
(dost) bî-pervâ	ilgi
(felek) bî-rahm	acıma
(devrân) bî-sükûn	sükûnet
(derd) çoh	dertsizlik
(hem-derd) yoh	dert ortağı olması
(düşmen) kavî	güçsüz
(tâli) zebûn	güçlü
(sâye) zâil	var olması
(âfitâb) germ	ısıtıcı
(rütbe) âli	alçak, aşağı
(pâye) dûn	yüksek
(akl) dûn-himmet	himmetli, yardımcı
(sadâ) bülend	aşağı olması
(baht) kem-şefkat	şevkatli
(sadâ) bülend	aşağı olması
(belâ) füzûn	azalması
(mülk) garîb	yurduna dönme
(râh) pür-teşviş ü mekr	hilesiz, düzensiz
(dehr) pür-nakş u füsûn	hilesiz, büyüsüz
(cilve) seyl	yapıcı
(kaş) cünûn	akıllık
(temkin) bî-sebât	sâbit, yerinde
(tesîr) vâj-gûn	düz, olumlu
(ser-had) pür-mihnet	mihnetsiz
(menzil) pür-âsîb	belasız
(şâhid) perde-nişîn	örtüsüz, açıkta
(nevâ) perde-nişîn	duyulması
(sâgar) nigûn	düz, dolu
(tefrika) hâsıl	birlik, bütünlük, düzen
(tarîk) mahfûf	tehlikesiz
(reh-nümûn) yoh	var olması, uygun
(şihre) zerd	sarı olmaması
(eşk) al	gülme
(reng) geçmiş	geçmeme
(sipîhr) nîl-gûn	iyi davranış

Tablo: 8

Yukarıda açıklanan verilerin bir sonucu olarak şiirin bir yolculuğu anlattığı söylenebilir. Divan şiirinin terimiyle söylenirse, bu gazelde tasavvufî anlamda bir "yolculuk" *mazmunu* vardır. Bu yolculukta, yolcu, yol, kılavuz ve gidilen ülke çeşitli sözcüklerle açıkça verilmiştir. Yolcu âşıktır, yol aşk yoludur, kılavuz mürşid-i kâmilidir. Varılmak istenilen ülke de Tanrısal evrendir. Tablo: 9'da bu yolculuk mazmunu, kavramların nitelemeleriyle birlikte verilmiştir.

Gösteren	Niteleme	Gösterilen
YOLCU (men) ↓	garîb, harf-i sâde-levh, eşk-i al tutmuş çihre-i zerd, Fuzulî	ÂŞIK ↓
YOL (râh, tarîk, dehr) ↓	pür-teşviş ü mekr, pür-nakş u füsûn, pür-mihnet, pür-âsîb, tefrika, mahûf	ÂŞK ↓
KILAVUZ (reh-nümûn) ↓	muvafık, yok	MÜRŞİD-İ KÂMİL ↓
ÛLKE (mülk, ser-had, menzil)	vasl, matlûb, maksûd, maksâd, cem'iyet	TANRISAL EVREN

Tablo: 9

Gazelde, yapısındaki gelişmeye ve divan şiirinin estetik anlayışına uygun olarak açıklanabilecek bir mazmun daha vardır. Gazelin 1-4. beyitlerinde güneşin doğuşu²⁰ ve batışı anlatılmıştır. Âfitâb ve gün sözleriyle güneş verilmiştir. 1. beyitte güneşin doğuşu, 2. beyitte güneşin yükselişi, 3. beyitte güneşin batmaya yönelmesi ve 4. beyitte de batışı, sırasıyla tâlî^c, zâ'il, şefkat ve garîb sözleriyle çağrıştırılmıştır. Tâlî^c, çulû^c-dan gelmektedir, "güneşin doğuşu" demektir. Zâ'il'le güneşin başucu (zevâl) noktasında bulunması anlatılmıştır. Ayrıca "germ" sözüyle de bu durum pekiştirilmiştir. Şefkat ise, "şafak" sözcüğüyle aynı kökten gelen bir sözcüktür. Arapçadaki asıl anlamı, "güneş batmadan önce ufukta görülen kızıl^{lık}"tır. Garîb ise, "güneşin batışı" anlamındaki "gurûb"la aynı köktendir. Yani garîb, aynı zamanda "batan, batmış" anlamına da gelir. Buna göre güneş 1. beyitte doğmakta, 4. beyitte batmaktadır. Güneşin doğuşu ve batışı da bir yolculuktur. Şiirdeki yolculuk mazmunu, bu duruma da uygun düşmektedir.

SONUÇ

Divan şiirinin yapısı, ilk bakışta hemen anlaşlamayan ya da kendini göstermeyen gizli bir bütünlük taşır. Divan şiirinde çok sevilen ve çok kullanılan bir biçim olan gazel, Tanzimat döneminden bu yana söylenildiği gibi, birbirinden ilgisiz konuları anlatan beyitlerin oluşturduğu "yamalı bohça" değildir. En azından, gazellerin büyük çoğunluğuna bu sıfat yakıştırılamaz. Ayrıca, bir gazelin baş ve son beyitlerinin dışında ötekilerinin yerleri değiştirildiğinde anlamın değişmeyeceği savı da, pek geçerli olmayan bir değerlendirmedir. Divan şiirinin, gazelinin beyitlerini sıralarken ses, söz ve anlam açısından ne gibi özellikleri düşünmüş olabileceği, gazelin yapısı üzerinde yapılacak in-

²⁰ Şerh. c. III, s. 21'de "tâlî^c, gün ve şafak" arasındaki ilişki belirtilmiş, ancak bunların garîb'le ilgisi verilmemiştir.

celemelerle ortaya konulduğunda, bu savın geçersizliğiyle birlikte divan şiirinin gerçek değeri de daha iyi anlaşılacaktır.

Divan şiirinin sadece eski ve alışlagelmiş yöntemle açıklanması yani *şerh edilmesi*, o ürünlerin yapısal açıdan taşıdıkları pek çok özelliğin görülmemesine neden olmaktadır. Bence, divan şiiri açıklanırken yapısal yöntemin olanaklarından da yararlanılmalıdır. Çalışmamızda gazelin yapısal yönünün incelendiği bölüm, klasik yöntem kadar bu yöntemin de uygulanmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

EK BÖLÜM

Gazelin, Fuzulî'nin Başka Şiirleriyle Olan Bazı İlgî ve Benzerlikleri

Fuzulî, incelediğimiz gazelinde, Tanrı'ya kavuşmak isteyen bir âşıkın içinde bulunduğu güç durumu ve gerçek aşk yolunda çektiği acıları anlatarak çok olumsuz bir tablo çizmiştir. Aşağıya alınan gazelinde ise, bu durumun tam tersi olan mutlu bir görüntü vardır. Yani, Elest bezmindeki ruhlar âlemi, dünya hayatına benzer bir biçimde tasvir edilmiştir²¹. Aşk ızdırabı içinde kıvranan bir âşıkın kavuşmak istediği manevî huzur ve mutluluk, hayalî bir biçimde verilmiştir.

Gazelin anlam incelemesi bölümünde geçen Tablo: 8'deki "beklenti"lerin bir bölümü bu gazelde gerçekleşmiş gibi gösterilmiştir. Bu iki gazel, birbiriyle tezat oluşturmakta ise de, biri ötekinin sonu ve başlangıcı olması açısından aralarında sıkı bir bağ bulunmaktadır. Birinci gazelde Fuzulî İlahî aşkın gerçeğini, aşağıdaki gazelde ise, âşıkın hayal ettiği bir âlemi anlatmıştır. Kanımca bu iki gazelin yazılışı bir rastlantı sonucu değildir. Fuzulî, her iki gazelini bilinçli olarak birbirini tamamlayıcı biçimde yazmıştır. Bu gazellerin konu bakımından birbiriyle ilgili olmasının yanı sıra, beyitlerin ses ve söz yapısı, sözcüklerin seçimi açılarından da açık bir paralellik görülmektedir. Karşılaştırılan gazel ve kısa açıklaması aşağıdadır.

Gazel

1. Ey hoş ol günler ki ruhsâruñ baña manzûr idi
Çeşm-i ümmîdüm çerâğ-ı vaşldan pür-nûr idi
2. Kırb şevki âfiyet-bağş-ı ten-i bîmâr olup
Vaşl zevki râhat-efzâ-yı dil-i mehcûr idi
3. 'İzzetüm şem'i münevver tâlîfüm 'azmi kavî
Devletüm hükmi revân 'ışüm evi ma'mûr idi

²¹ Şerh. c. III, s. 147.

4. Dāmen-i iqbālūme gerd-i ta'arruz yetmeyüp
Çeşm-i hāsīd çihre-i cem'iyetümden dūr idi
5. Ādem idüm kurb-ı der-gāhuñda bulmuşdum kabül
Menzilüm cennet meyüm kevser enīsüm hūr idi
6. Baht matlūbum müyesser kılmağa maḥkūm olup
Dehr esbābum müheyyā kılmağa me'mūr idi
7. Her du'ā kılsam tevaḥḥufsuz olurdı müstecāb
Her temennā eylesem ihmālsüz maḥdūr idi
8. Heer vehminden yetürmezdüm küdüret gönlüme
Gerçi devrānuñ muḥālif gezmeği meşhūr idi
9. Nola ger şalsa Fuzūli'ni ğam-ı hicrāna çarḥ
Vaşl eyyāmında ol ğāfil iyen maḡrūr idi²²

Gazelin Açıklaması

1. Yüzünün bana görüldüğü günler ne kadar güzeldi. Ümidimin gözü, vuslatın kandilinden nurla dolu idi.
2. Sevgiliye yakın olmanın şevki hasta vücuduma sağlık vermekte, vuslatın zevki de sevgiliden ayrı gönlün huzurunu artırmakta idi.
3. Yüceliğimin mumu parlak, talihimin azmi güçlü, mutluluğumun hükmü geçerli ve zevk içinde yaşama evim bayındır ve şen idi.
4. Bahtımın açıklığının eteğine tecavüz tozu yetişemezdi. Huzur ve rahatımın yüzü de hasetçi gözden uzak idi.
5. Dergâhının yakınında kabul görmüş Ādem gibi idim. Duruşum cennet, şarabım kevser, arkadaşım huri idi.
6. Baht, dileğimi bana kolayca sağlamaya hükümlü, felek ihtiyaçlarımı hazırlamaya emir almış bir görevli idi.
7. Her ettiğim dua gecikmeden kabul edilir, her ne dilesem Tanrı'nın takdiri olarak yerine gelirdi.
8. Her ne kadar, dünyanın ters ve aykırı gidişi meşhur ise de, ayrılık korkusundan gönlüme tasa, kaygı getirmezdim.
9. Felek, Fuzuli'yi ayrılık derdine düşürürse buna şaşılmamalıdır. Çünkü o gafil, vuslat günlerinde çok gururlu idi.

²² TD, s. 405.

İki gazel arasındaki ortak yönler ana çizgilerle şöyledir:

1- Birinci gazel 10 beyit, ikinci gazel 9 beyittir. Bir beyit eksiğiyle de olsa, bu durum işlenen konunun sınırlarını gösterir.

2- Birinci gazelin ilk 8 beytinin dizeleri arasında sözdizimi açısından sağlam bir simetri vardır. Bu gazelin 2, 3, 6 ve 7. beyitlerinde de bu türlü bir simetri görülmektedir.

3- Birinci gazelde olduğu gibi, bu gazelde de aruzun gerektirdiği med'ler belli amaçlarla kullanıldığı gibi, beytin belirli hecelerine denk getirilmiştir. Örneğin, ikinci gazelde *kurb, vasl, baht, dehr, hecr* ve *vasl* sözcükleri bu dizelerin ilk hecesidir ve medlidir.

4- Birinci gazel, iki beyit dışında tümüyle ad cümleleriyle yazılmıştır. İkinci gazelde de ad cümleleri çoğunluktadır. Ancak, birinci gazeldeki cümlelerde ek eylemin geniş zamanının kullanılmasına karşılık, ikinci gazelde -di'li geçmiş zamanın kullanılışı daha yaygındır.

5- Birinci gazelde Fuzulî, kendi durumunu anlatmakla birlikte ben zamirini ve 1. kişi iyelik ekini üç yerde kullanmıştır. Oysa, ikinci gazel bütünüyle 1. kişi anlatımına dayanır. 1. kişi zamiri ve iyelik eki 19 yerde geçmektedir. Bu durum bir çelişki gibi görünüyorsa da, ikinci gazelde ben'e yönelik olguları vurgulamak için bu yol izlenmiştir. Birinci gazelde ben'in az kullanılmasının nedeni ben'e karşı çevre'nin vurgulanmasıdır. Bu uygulama bir çelişki değil, bir dengedir.

6- Konunun anlatımında seçilen sözcükler açıısından gazellerin durumu şöyledir. Konunun temel kavramlarının simgesi niteliğindeki şu sözcükler iki gazelde de ortaktır: *vasl, tâlîc, baht, devlet, ümmîd, şevk, menzil, matlûb, cem'iyet, dehr, devrân, işret, felek, füzûn*. İkinci gazelde bu sözcüklerin kimilerinin eşanlamlıları *iş, çarh* ve *efzâ* da geçmektedir.

7- Birinci gazelde *derd, belâ* gibi sözcüklerle birlikte *râh, tarik* sözcükleri vurgulayıcı bir biçimde kullanılmıştır. Buna karşılık ikinci gazelde bunlar geçmez. Çünkü ruhlar gerçek yurdunda bulunmaktadır ve düşünülen ülkeye varılmıştır. "Yol"un simgelediği uzaklığın yerini ikinci gazelde bu kavramın karşıtı olan *kurb* yani "yakınlık" almıştır.

8- Her iki gazelde, işlenen konuya bağlı olarak belli başlı kavram karşıtlıkları da şöyledir:

dost bî-pervâ / ruhsârûn bana manzûr
hem-derd yoh / enîsûm hûr

tâli‘ zebûn / tâli‘üm azmi kavî
 âfitâb-ı şevk germ / kurb şevki âfiyet-bahş
 rütbe-i idbâr / dâmen-i ikbâl
 sadâ-yı ta‘n yir yirden bülend / gerd-i taarruz yetmeyüp
 baht kem-şefkat / baht... mahkûm olup
 garîb-i mülk-i vasl / kurb-ı der-gâhunda bulmuşdum kabûl
 dehr pür-nakş u füsûn / dehr... memûr
 tesîr-i devlet vâj-gûn / devletüm hükmi revân
 sei-had-i matlûb pür-mihnet / matlûbum müyesser
 menzil-i maksûd pür-âsîb / menzilüm cennet
 sâgar-ı işret nigûn / ‘işüm evi ma‘mûr
 tarîk-i mülk-i cem‘iyyet mahûf / çeşm-i hâsid çihre-i cem‘-
 iyyetümden dûr
 çihre-i zerdin Fuzulî’nün / ol gafil iyen mağrûr

Bu karşıtlıkların yanında şu eşitlikler de bulunmaktadır:

felek bî-rahm ~ salsa gam-ı hicrâna çarh
 devran bî-sükûn ~ devrânun muhâlif gezmegi

Türlü yönlerden incelediğimiz gazel, Fuzulî’nin başka şiirlerinde bulunan kimi mazmun, kavram ve söyleyiş kalıplarını da içermektedir. Bunlar, Fuzulî’nin sanatı ve üslubu içerisinde yeri olan öğelerdir. Bunların birkaç kez kullanılması, tekrardan çok yeni bir duygu ve düşünce arama yolu olmalıdır. Fuzulî, bu öğeleri değişik kalıplar içinde kullanarak anlatıma çeşitlilik kazandırmıştır.

Bu söyleyiş kalıplarının en belli başlıları gazelin beyit sırasına göre şöyledir:

1. beyit: “tâli‘ zebûn” sözüyle birlikte bu beytin söyleniş biçimi, Fuzulî’nin şu Farsça beytini hatırlatıyor.

داریم در زمانه بد طالع زبون
 طالع چنین زمانه جنان چون کنم چون²³

“Bu kötü zamanede talihimiz güçsüzdür. Talih böyle, zamane öyle; bilmem ki ne yapayım.”

23 Maznoğlu, Prof. Dr. Hasibe: Fuzulî, *Farsça Divan*, Ankara 1962, s. 532.

2. beyit: “belâ-yı ‘ışk gün günden füzûn” sözü, “belâ” ile “derd” sözcüğü yer değiştirerek aşağıdaki beyitte de kullanılıyor:

Ten-i zârumda *derd-i ‘ışk gün günden füzûn* olmak
Yeten bî-derde tedbîr ile dermân itdügümdendür²⁴

Şu beyitte “füzûn” sözcüğü ile “ziyâd” yer değiştirmiştir:

Koyma nâkış ehl-i derd içre Fuzûlî’ni tabîb
Eyle bir dermân ki *derdin* ide *gün günden ziyâd*²⁵

4. beyit: “Men harîf-i sâde-levh” sözü de “dil” değişikliğiyle şöyledir:

Âh bilmen neyleyem kurtulmak olmaz kayddan
Men harîf-i sâde-dil hûblar cemâli dil-firîb²⁶

5. beyit: “Ser-hat-ı meşk-i cünûn” sözünü Farsça bir beytinde Fuzulî aşağı yukarı aynı anlamda kullanıyor:

می شود هر دم جنون ما ز ابرویت فزون
هست ابروی تو مارا سرخط مشق جنون²⁷

“Bizim deliliğimiz senin kaşından her an artıyor. Senin kaşın bize delilik meşkinin baş yazısıdır”.

Bu mazmunun aşağıdaki biçimde Leylâ vü Mecnun’da da geçtiği daha önce belirtilmişti:

Meşk itmege Kays itse her hat
Leyli kaşı idi aña ser-hat²⁸

6. beyit: “Suda ‘aks-i serv” sözü aşağıdaki beyitte de şöyle:

Suda ‘aks-i serv şanmañ kim kıparup bâğ-bân
Suya şalmış servini serv-i hırâmânım görüp²⁹

7. beyit: Fuzulî, “menzil-i maqşûd” sözünü birkaç gazelinde kullanmıştır. İki örnek:

24 TD, s. 227.

25 TD, s. 186.

26 TD, s. 158.

27 Mazoğlu, Prof. Dr. Hasibe: Fuzulî, *Farsça Divan*, Ankara 1962, s. 530.

28 Onan, Necmettin Halil: *Leylâ ile Mecnun*, İstanbul 1956, s. 63.

29 TD, s. 160.

Ey Fuzûlî *menzil-i makşûda* yetsem ne 'aceb
 Hîdmet-i pîr-i muğân irşâdı reh-berdür maña³⁰

Ey Fuzûlî *menzil-i makşûda* yetmek isteseñ
 Hîç reh-ber yoĥ durur eĥvâr-ı müstahsen kimi³¹

Gazelin 9. beytinde olduĥu gibi yukarıdaki iki beyitte de, Fuzulî, *menzil-i maksûd*'a ulaşmak için bir "reh-ber" gerektiğini belirtiyor.

9. beyit: Fuzulî, "Âh bilmen neyleyem" biçimindeki söyleyiş kalıbını, "alçakgönüllülüğünün, güçsüzlüğünün, çaresizliğinin ve âşıklılığının" bir simgesi olarak başka gazellerinde de kullanır. İki örnek:

Âh bilmen neyleyem kurtulmaĥ olmaz kayddan
 Men ĥarîf-i sâde-dil ĥublar cemâli dil-firib³²

Âh bilmen neyleyem cânumda râĥat kalmadı
 Gözlerüm nem-nâk ü sinem çâk ü gönüm derd-nâk³³

10. beyit: Fuzulî, "mavi renkli feleğin türlü acılarla kan ağlatarak sarı yüzünü kırmızıya boyadığını", birbirine benzer eşanlamlı sözcüklerle birkaç kez kullanmıştır. Bu gazeldeki *çihre-i zerd* tamlaması *ruĥ-sâr-ı zerd*, *ruĥ-ı zerd*; *eşk-i al* tamlaması *sirişk-i al*; *sipihr-i nil-gün* tamlaması *çarĥ-ı lâciverd*, *çarĥ-ı nil-gün* olarak örneklerde deĥişmiştir.

Germdür şâm u seĥer mihrünle çarĥ-ı lâciverd
 Geh sirişk-i al ider izĥâr geh ruĥsâr-ı zerd³⁴

کم دیده ایم بر رخ زرد و سر شك آل
 رنك ترحم از روش چرخ نیلكون³⁵

"Mavi renkli feleğin gidişinden sarı yüzümüze ve kırmızı göz-yaşımıza pek az merhamet rengi görmüşüz."

Aşağıdaki beyitte, asıl gazelde geçen "gör" ve "reng" sözcükleri de, beytin söz kadrosuna alınmıştır:

Çihre-i zerdümde gör hem-dem sirişk-i alımı
 Ol gül-i ra'nâya bu reng ile bildür ĥâlümü³⁶

30 TD, s. 138.

31 TD, s. 410.

32 TD, s. 158.

33 TD, s. 278.

34 TD, s. 188.

35 Maziöĥlu, Prof. Dr. Hasibe, Fuzulî, *Farsça Divan*, Ankara 1962, s. 532.

36 TD, s. 411.